

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

Іванець Т.М.

«20» грудня 2023р.

**«ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У
ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМВІДНОСИН ТА
ТИПОВІ КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Врегулювання конфліктів і
медіація»
Істоміна Олексія Володимировича

Науковий керівник:
Іванець Тетяна Мирославівна,
кандидат політичних наук

Рецензент:
Ігрушко Анастасія Юріївна,
кандидат соціологічних наук,
доцент, доцент кафедри соціології
та соціальної роботи, Класичний
приватний університет

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно 95А

Секретар ЕК

«20»січня 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (КЕЙСИ 2014 ТА 2022 РОКУ)	26
РОЗДІЛ III. ВЗАЄМВІДНОСИНИ ВПО ТА ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАД: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ	47
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність. Повномасштабне російське вторгнення в Україну у лютому 2022 року активізувало процеси внутрішніх переміщень. За даними статистики кількість ВПО станом на кінець 2023 року вже сягнула 5 мільйонів осіб, і з урахуванням того, що близько п'ятої частини території нашої країни залишається під тимчасовою російською окупацією, а активні бойові дії продовжуються по всій лінії фронту, вимушені міграції населення з найбільш небезпечних регіонів у ті, де рівень безпеки є вищим, будуть продовжуватися.

З урахування кількості ВПО питання щодо їх інтеграції сьогодні стає життєво важливим для України, бо в умовах вже майже дворічної повномасштабної війни всі сфери суспільного життя країни перебувають у кризовому стані. В цих умовах дуже важливо якомога швидше перетворити ВПО з соціальної категорії, яка вимагає державної допомоги, на соціальну категорію, яка сама є для держави ресурсом: трудовим, податковим, громадським тощо. Домогтися цього можливо лише за допомогою ефективної інтеграції ВПО у приймаючі громади. Однак цей процес є дуже складним та залежить від багатьох факторів, у тому числі психологічного стану як ВПО, так і членів приймаючих громад; наявності стереотипів у сприйнятті один одного; ресурсів громади, її консолідації, наявності відпрацьованих механізмів роботи з ВПО (бо не всі громади мали до 2022 року такий досвід).

Крім цього, вдала інтеграція залежить і від своєчасного та ефективного вирішення конфліктів, які можуть виникати між ВПО та представниками громад у різних сферах. На сьогодні універсального механізму подолання конфліктів та створення сприятливої обстановки для інтеграції ВПО не розроблено, не дивлячись на активну увагу до цього питання з боку міжнародних та державних структур. Це пов'язано як з загальною складністю цього процесу, так і з відмінностями в комунікації в залежності від регіону

розміщення громади, регіону походження та хвилі переміщення, до якої відносяться ВПО. Саме тому наше дослідження, яке передбачає пошук власного підходу до подолання проблем, пов'язаних з інтеграцією ВПО в приймаючи громади, на основі широкого порівняльного аналізу, є надзвичайно актуальним.

Метою дослідження являється аналіз особливостей взаємовідносин та основних конфліктних ситуацій, що виникають між приймаючими громадами та ВПО в процесі інтеграції останніх.

Для досягнення поставленої мети ми мали розв'язати наступні наукові **завдання:**

- проаналізувати провідні теоретичні підходи до розуміння поняттєвих категорій «інтеграція» та «конфлікт», які існують в сучасній науковій думці;
- класифікувати науковий доробок та джерельну базу з досліджуваної теми, визначитися з методами дослідження;
- вивчити особливості процесу інтеграції ВПО різних хвиль (після 2014 року та після 2022 року);
- охарактеризувати особливості взаємовідносин ВПО та приймаючих громад й виокремити основні проблемні та конфліктні ситуації;
- визначити підходи до вирішення конфліктів по лінії ВПО та приймаюча громада.

Об'єктом нашого дослідження виступають процеси інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючи громади.

Предметом вивчення являються особливості взаємовідносин та основні конфлікти, які виникають між ВПО та приймаючими громадами.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2014 року (початок російської агресії в Україні) і до сьогоденного періоду (кінець 2023 року).

В межах нашого дослідження була проаналізовано широке коло наукових робіт, серед яких ми виокремили декілька груп: роботи, присвячені

теоретичним підходам до розуміння інтеграції та конфлікту (Т. Дієз, Р. Харісон, А. Етціоні, К. Крихліб, А. Дяченко, М. Баймуратова, М. Орзіх, О. Новікова, О. Амоші, В. Антонюк, Т. Кисельова, С. Марк, Л. Нестеренко, А. Ключник, Н. Галунець, А. Гусенко, В. Рєкнікова, Н. Боженко, Т. Подковенко); роботи, присвячені особливостям інтеграції ВПО в приймаючі громади (Я. Грабова, М. Закіров, С. Бубняк, О. Балакірева, Т. Семігіна, Н. Гусак, С. Трухан, Т. Іванець, О. Паньков, О. Касперович); роботи, присвячені конфліктам між ВПО та приймаючими громадами та шляхам їх вирішення (О. Новікова, І Тітар, О. Хазізова, Н. Єсіна, О. Балакірева, В. Полянська, В. Рєзнікова, З. Красілова, Т. Подковенко, Н. Фігун, Н. Боженко, Ю. Сисоєва).

Для досягнення визначених наукових завдань було використано значну кількість різноманітних джерел, які ми також об'єднали у три тематичні групи. До першої групи відносяться нормативно-правові документи («Конституція України», Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», Закон України «Про біженців», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану», Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», Закон України «Про соціальний діалог в Україні», Закон України «Про медіацію», Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб»); друга група об'єднала аналітичні матеріали різних державних та наукових установ, статистичні данні (аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Безробіття в Україні в період повномасштабної війни», «Про внутрішнє та зовнішнє становище

України в 2018 році», аналітичні доповіді «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»), «Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб» (Cedos), «Роль місцевих і регіональних влад у захисті внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (доповідь CG37(2019)09final), матеріали Державної служби статистики України); третя група включала звіти соціологічних досліджень («Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад», «Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами», «Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: загальнонаціональне опитування населення, раунд 9, 17 - 26 вересня 2022 року», звіт соціологічного дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації», звіт соціологічного дослідження «Практики взаємовідносин, конфлікти та тригерні теми серед українських ВПО та приймаючих громад, а також репатріантів та місцевих громад: звіт дослідження», звіт соціологічного дослідження «Проблеми і потреби внутрішньо переміщених осіб: результати якісного дослідження», «Соціологічне дослідження до дня незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16-20 серпня 2023)»).

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та визначених наукових задач передбачало використання системного підходу та цілого спектру загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, серед яких термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод тощо.

Дослідження було виконане на базі Лабораторії соціологічних досліджень МДУ в рамках наукової теми кафедри філософії та соціології «Сучасні аспекти соціокультурної трансформації українського суспільства» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ №0120U105365).

Наукова новизна. Вперше було введено до наукового обігу ряд наукових джерел (зокрема результати чисельних соціологічних досліджень з

2014 по 2023 рік) та вироблено власний підхід до вирішення конфліктних ситуацій по лінії ВПО та приймаюча громада на основі порівняльного аналізу.

Практичне значення. Матеріали та отримані результати можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін, пов'язаних з міграційними процесами, внутрішніми переміщеннями, управлінням конфліктами, у роботі громадських організацій.

Апробація результатів. Результати дослідження знайшли апробацію в межах IV всеукраїнської науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація і глокалізаційні процеси в соціологічному вимірі».

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи було опубліковано наукову статтю у Віснику Маріупольського державного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Соціологія, що індексується у наукометричній базі Індекс Копернікус (Польща).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 72 сторінках. Список використаних джерел складається з 103 найменувань на 13 аркушах.

Розділ I.

Теоретико-методологічні засади дослідження

Дослідження процесу інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади вимагає, перш за все, розглянути понятійно-категоріальний апарат дослідження, проаналізувати існуючі підходи до розуміння таких категорій як «інтеграція» та «конфлікт», у тому числі в контексті тих процесів, що відбуваються в громадах, та ті явища, які безпосередньо з ними пов'язані.

Поняттєва категорія «інтеграція» є характерною для різних наукових напрямків, і в рамках різних наук вона має своє визначення. В найбільш загальному розумінні інтеграція – це процес об'єднання окремих елементів та частин в єдине ціле (та результат цього об'єднання) або процес гармонізації відносин між окремими елементами системи. В рамках соціологічної науки питання інтеграції були актуалізовані ще її засновниками. О. Конт розумів інтеграцію як певну кооперацію для встановлення згоди у суспільстві, Г. Сенсер розглядав її одну зі сторін соціального процесу (інтеграція та диференціація), Е. Дюркгейм визначав інтегративну функцію однією з провідних функцій соціальних систем, а в основу соціальної інтеграції розміщував дії людей, спрямовані на реалізацію їх громадських інтересів [48].

Засновник структурного функціоналізму Т. Парсонс розглядав інтеграцію як одну з чотирьох ключових функцій, які необхідні соціальній системі для виживання. Саме інтеграція забезпечує солідарність всіх представників певної соціальної системи (суспільства чи громади), необхідний рівень лояльності по відношенню один до одного. Без інтеграції неможливо забезпечити соціальний порядок, і саме інтеграційні процеси дозволяють соціальним системам відновитися після криз та забезпечити безперервність існування. В основі інтеграції за Т. Парсонсом лежать цінності,

і саме перейняття тих цінностей, які є характерними для певної соціальної системи, дає змогу індивіду інтегруватися до неї [48].

На думку Дж. Міда, досягти соціальної інтеграції можна лише при встановленні між індивідами відносин взаємодії. Дослідник Дж. Тернер вважав, що інтеграцію треба розглядати через три виміри: координацію соціальних явищ, уніфікацію соціальних явищ та протистояння соціальних явищ. Ю Харбермас виділяв соціальну інтеграцію та системну інтеграцію: вони являються механізмами для інтегрування двох сфер сучасного суспільства – життєвої та системної. Одним з важливіших факторів соціальної інтеграції являється комунікація. Е. Гідденс використовує поняття інтеграція як тотожне процесу взаємодії. Він, як і Ю. Хабермас, ділив інтеграцію на соціальну, яка стосується взаємодії суб'єктів, та системну, яка передбачає взаємодію соціальних груп, з яких складається суспільство [48].

Таким чином, можна виділити два основних провідних підходи до розуміння інтеграції: інтеграція як процес або стан системи та інтеграція як функція системи. Саме через категорію «інтеграція» демонструється наскільки члени певної соціальної групи поділяють спільні норми та цінності, наскільки окремі підсистеми доповнюють одна одну, не вступаючи в суперечку. Тобто, говорячи про соціальну інтеграцію, ми передбачаємо формування тотожних та сумісних цінностей, цілей, задач, інтересів. Соціальна інтеграція може розглядатися як критерій сформованості громадянської свідомості, показник рівня довіри між всіма соціальними групами в громаді.

В контексті інтеграції ВПО важливою є категорія «приймаюча громада». Зазвичай в науковій літературі громада розглядається як спільність людей, які проживають на певній території та мають спільні інтереси. Ф. Тьоніс вважав, що громади характеризуються наявністю певної системи порядку, прав та обов'язків у її членів, системи статусів, процесів соціальної взаємодії, спільних інтересів, цінностей, довіри та солідарності [61]. В контексті інтеграції ВПО у приймаючу громаду ми маємо на увазі, перш за все, територіально громаду.

Відповідно до Конституції України територіальна громада – це жителі села (чи добровільно об'єднані в громаду жителі кількох сіл), селища або міста, саме за територіальною громадою закріплено право на місцеве самоврядування (стаття 140 Конституції України) [44].

Дослідник М. Баймуратов розглядає територіальну громаду як сукупність фізичних осіб, які постійно проживають на певній території та пов'язані між собою зв'язками. М. Орзіх вважає, що територіальна громада – це первинний суб'єкт місцевого самоврядування, який має власні інтереси, до складу якого входять особи (як громадяни, так і іноземці), які постійно проживають або працюють на зазначеній території, мають нерухоме майно або сплачують податки в місцевий бюджет [16]. Саме оце визначення являється найбільш вдалим в рамках нашого дослідження, бо визначає критерії, за якими можна оцінювати інтеграцію ВПО до приймаючої територіальної громади.

В рамках вивчення інтеграції ВПО в приймаючу громаду є цікавою концепція Т. Парсонса, який вважав, що суспільна система характеризується наявністю індивідів, які входять та які не входять у це суспільство (тобто залишаються за межами громади, не включаються в соціальні процеси, не залучаються до соціальних зав'язків та відносин). Це привносить негативні явища до громади, тому інтеграція таких елементів є життєво необхідною для соціальної системи, бо в іншому випадку вони виступають джерелом нерівності, конфліктів. Подібний підхід є адекватним для сприйняття процесу взаємовідносин ВПО та приймаючої громади [61].

Наприклад, в умовах погіршення економічної та безпекової ситуації, одразу зростає рівень нетерпимості щодо «чужих» громаді елементів, і саме їх звинувачують у всіх проблемах та перетворюють на маргіналізовану групу, вилучену з життя спільноти. Ефективна інтеграція може стати на заваді цим негативним процесам.

Приймаюча громада має виступати інтегруючим суб'єктом з відповідними інститутами, які будуть сприяти включенню до свого складу нових членів. В рамках цього має передбачатися як передача новим членам

громади традиційних цінностей, так і формування загальних консолідуючих цінностей. До цього повинні бути залучені як органи влади, так і громадські організації, соціальні групи, трудові колективи, релігійні об'єднання, засоби масової інформації тощо, які представляють суб'єктів громади та є носіями й ретрансляторами її цінностей [61].

Щодо особливостей інтеграції ВПО в приймаючу громаду, до сьогодні не вироблено загально визнаної моделі. Дослідники А.Агер та А.Странг виділяють десять основних сфер інтеграції: зайнятість, житло, системи освіти та охорони здоров'я, належність до громади, права переселенців, процеси соціального об'єднання в громаді, подолання мовного, культурного та місцевого бар'єрів [93].

Дослідники Інституту економіки НАН України, зокрема О. Новікова, О. Амоші, В. Антонюк, спробували розробити концептуальну модель інституційного забезпечення інтеграції ВПО. На їх думку є чотири блоки компонентів, без яких успішна інтеграція неможлива. По-перше, забезпечення базових потреб (житло, харчування, соціальні послуги, медичне обслуговування, освіта). По-друге, політичні права (відновлення повноцінної участі у політичних процесах на рівні держави та громади). По-третє, економічні права (відновлення трудової активності, розвиток підприємництва ВПО). По-четверте, соціальна взаємодія між ВПО та представниками місцевої громади (встановлення комунікації та соціальних зав'язків, подолання існуючих суперечностей, налагодження діалогу, розвиток інститутів громадянського суспільства) [10].

Треба відзначити, що будь-які інтеграційні процеси супроводжуються зіткненням певних інтересів та виникненням конфліктів. Загалом, конфліктологічний підхід, в рамках якого конфлікт сприймається як обов'язкова складова розвитку будь-якого суспільства, має доволі сильні позиції в соціологічній науці. Конфліктологічна парадигма розвивалася паралельно зі структурним функціоналізмом та є однією з провідних в соціології ХХ століття. Прихильники конфліктологічного підходу, такі як

Л. Козер, Дж. Рекс, Р. Дарендорф, Г. Зіммель, розглядали конфлікт як явище цілковито нормальне та неминуче для суспільства, бо сучасне суспільство по своїй суті є неоднорідним, тому зрозуміло, що різні соціальні групи мають різні цілі та між ними будуть виникати конфлікти, у тому числі в умовах обмежених ресурсів.

Один з основоположників конфліктної теорії Р. Дарендорф вважав конфлікт основним рушієм та основною категорією прогресу. Саме тому конфлікти – це нормальний стан суспільства. На думку Р. Дарендорфа не треба намагатися позбутися конфліктів, бо це неможливо, але конфлікти можна регулювати та спрямовувати в правильне русло, таким чином досяючи еволюційного перетворення в суспільстві [17]. Л. Козер вважав, що конфлікт в суспільстві може відігравати позитивну функцію, бо саме завдяки конфліктам можливо привести соціальну систему у відповідність до тих умов, які постійно змінюються. В розумінні Л. Козера конфлікт – це боротьба за цінності, ресурси, соціальний статус, владу, і саме він дає змогу звільнитися від негативних емоцій, краще пізнати один одного, налагодити відносини співпраці, консолідувати громаду. Саме соціальний конфлікт стимулює соціальні зміни та дає змогу сконструювати нові соціальні норми та відносини. К. Боулдінг, вивчаючи конфлікт, дійшов до висновку, що всі конфлікти мають схожі етапи розвитку та структурні елементи, що дає змогу інтерпретувати данні, отримані в наслідок вивчення одного конфлікту, на решту [46].

Якщо говорити про сутність конфлікту, то треба зазначити, що в його основі лежать протиріччя, через які і для вирішення яких сторони вступають в конфлікт [46]. Дослідник О. Данільян вважає, що соціальні протиріччя складаються з наступних елементів: сторони, типи взаємодії між ними, механізми вирішення, форми розвитку. Розвиток конфлікту в контексті протиріччя на думку Данільяна проходить наступні кроки: об'єктивні умови, потреби, інтереси (цілі), взаємодія, результат (задоволення потреб), нові потреби [16].

Всі протиріччя, які виступають джерелами конфліктів, можна поділити на наступні групи. По-перше, соціально психологічні протиріччя (неспівпадіння потреб, інтересів, цінностей, очікувань, намірів, неправильна оцінка інтересів сторін) По-друге, соціально-структурні протиріччя (влада, рівень доходів, соціальний статус, власність). По-третє, організаційно-управлінські протиріччя (матеріально-технічна база, система управління, неправильний розподіл обов'язків) [26].

Тісно пов'язані з соціальними протиріччями та конфліктами є такі категорії як «соціальний настрій» та «соціальні очікування», які також були корисними під час нашого дослідження для розуміння процесів, що протікали між приймаючими громадами та внутрішньо переміщеними особами.

Соціальний настрій являється відображенням тих установок, цілей та інтересів, що притаманні певним соціальним групам. Він формується під впливом суспільних процесів та може впливати на ці процеси, демонструючи готовність людей до певних дій чи поведінки, тобто передувати їм. Соціальний настрій може проявлятися в станах, відносинах, думках, переконаннях, соціальних очікуваннях та установках [7].

Соціальні очікування являються суб'єктивними орієнтаціями, які розділяють члени певної соціальної групи щодо майбутнього перебігу подій (готовність представників групи саме до такого подальшого розвитку ситуації). Соціальні очікування проявляють у двох формах: право очікувати від оточуючих певної поведінки, яка відповідає їх рольовій позиції, та обов'язок індивіда діяти відповідно до очікувань людей, що його оточують. Тобто соціальні очікування дають змогу спрогнозувати поведінку та реакцію на неї, вони впорядковують взаємодії, підвищують надійність системи соціальних зв'язків, узгодженість між членами групи [7].

Вивчення соціальних настроїв та соціальних очікувань дає змогу проаналізувати особливості реакції на зовнішні соціальні елементи (для представників приймаючої громади це ВПО, для ВПО – місцеві приймаючі громади) та зрозуміти потенційну поведінку сторін на основі їх очікувань.

Соціальні настрої та соціальні очікування являють двостороннім процесом (характерним як для ВПО, так і для приймаючих громад), саме вони можуть виступати і в якості підґрунтя для розвитку соціальних протиріч та конфліктів, і як база для зниження соціальної напруженості [7]. Тому їх розуміння важливе для попередження та вирішення конфліктів.

В рамках питання вирішення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами найпоширенішим механізмом являються діалог та медіація. Діалогом прийнято вважати відкритий процес, який спрямовано на пошук спільної мови, готовності до спілкування, що має сприяти укріпленню довіри, покращенню міжособистісної комунікацій, досягненню згоди між представниками різних сторін з метою попередження та запобігання конфлікту [94].

В українському законодавстві закріплено таке поняття як «соціальний діалог». Стаття 1 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» проголошує: «Соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [68].

В якості практичного механізму для налагодження відносин та попередження конфліктів в громадах використовується фасилітований діалог. Відповідно до документу «Стандарти діалогу: визначення та принципи» «фасилітований діалог – це спеціально підготовлений груповий процес, який відбувається за допомогою ведучого – фасилітатора, і має на меті покращення розуміння/стосунків між учасниками, а також може бути спрямований на прийняття рішень щодо спільних дій або вирішення конфлікту у спосіб, що передбачає рівну можливість учасників зустрічі висловлювати власні думки» [79].

Більш офіційним процесом, ніж фасилітація (фасилітований діалог), являється медіація, яку також застосовують для вирішення протиріч та конфліктів. Відповідно до Закону України «Про медіацію» «медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [30]. Тобто, медіація являється спробою налагодити відносини та вирішити протиріччя між сторонами за допомогою нейтральної третьої сторони – медіатора. Саме медіатор керує переговорним процесом, виступає як буфер між сторонами, щоб уникнути подальшої конфронтації, намагаючись показати сторонам, що конфлікт – це їхня спільна проблема, налагодити ефективне спілкування та прийти до спільного рішення [39].

На думку дослідниці В. Резнікової будь-яка медіація являється чітко визначеним процесом та передбачає чотири основні стадії. Перша стадія – вступ, передбачає підготовку до медіаційного процесу (пояснення правил, знайомство з учасниками конфлікту, підготовка контракту). Друга стадія – відкриваюча, передбачає налагодження спілкування між сторонами та медіаторами, з'ясування причин конфлікту, позицій сторін в конфлікті. Третя стадія – стадія розробки, передбачає пошук методів урегулювання конфлікту (з'ясування невиявлених причин конфлікту, пошук та обговорення способів вирішення). На цій стадії проводиться мозкова атака, фіксуються всі ймовірні та неймовірні варіанти вирішення конфліктної ситуації. Четверта стадія – заключна або стадія вирішення, передбачає підведення підсумків та укладання угоди, якщо сторони прийшли до консенсусу (виробляються спільні дії, перевіряється можливість їх виконання обома сторонами, справедливість результату). Саме підписана за результатами медіації угода виступає гарантією виконання досягнутих рішень [72].

Треба відзначити, що використовувати медіацію можна на будь-якій стадії конфлікту: передконфліктна ситуація, початок конфлікту, перебіг конфлікту, розв'язання, післяконфліктна стадія. Однак найефективнішою вона

буде саме в передконфліктний період, коли протиріччя лише починають оформлюватися [39].

Подібний підхід є ефективним і у випадку конфліктних ситуацій між приймаючою громадою та ВПО. Застосування медіації, так само як і фасилітованого діалогу, є на сьогодні одним з найбільш дієвих способів вирішення конфліктних ситуацій подібного роду (ця теза була підтверджена і результатами проведених соціологічних досліджень, які будуть аналізуватися в наступних розділах роботи). Як представники ВПО, так і представники приймаючих громад, які брали участь у дослідженнях, в переважній більшості наголошувати на тому, що вони зацікавлені в попередженні конфліктних ситуацій на початкових стадіях і найефективнішим методом попередження конфлікту вважають розвиток діалогу в різних форматах (зокрема фасилітований діалог та медіаційні сесії).

В межах нашого дослідження було використано різноманітні наукові праці, в яких ми виділили декілька тематичних груп.

По-перше, роботи, присвячені теоретичним підходам до розуміння інтеграції та конфлікту.

Враховуючи, що поняття «інтеграція» є одним з ключових категорій соціологічної науки, воно було включене до предметного поля соціологічних досліджень соціологів з самого початку – зустрічається в роботах О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма. Важливими для розуміння цього феномену стали напрацювання Т. Парсонса, який визначив інтеграцію як одну з чотирьох основних функцій соціальної системи, яка забезпечує солідарність та лояльність членів суспільства один до одного. Продовження аналізу категорії інтеграції можна знайти в роботах таких сучасних соціологів як Дж. Мід, Дж. Тернер, Ю. Хабермас, Е. Гідденс, Ф. Тьоніс.

Визначенню теоретичних підходів до розуміння інтеграції присвячені праці Т. Дієзу [96], Р. Харісона [98], А. Етціоні [97], К. Трихліб [82]. Особливе значення для нашого дослідження мала робота таких дослідників як А. Попок та А. Дяченко [61], які в якості суб'єкту інтеграції аналізували приймаючу

громаду та визначали особливості й механізми інтеграційного процесу у напрямку приймаюча громада – вимушені переселенці. В контексті інтеграції ВПО в приймаючі громади, нам цікаво було проаналізувати підходи до розуміння категорії «громада». Громаду ми розглядали у варіанті «територіальна громада», визначення якої ми отримали з робіт М. Баймуратова, М. Орзіх.

У нагоді стали і наукові праці, в яких автори намагалися виробити підходи до класифікації тих елементів та чинників, які лежать в основі інтеграції в приймаючу громаду. Наприклад, дослідники А.Агер та А.Странг [93] виділили десять основних сфер інтеграції: зайнятість, житло, системи освіти та охорони здоров'я, належність до громади, права переселенців, процеси соціального об'єднання в громаді, подолання мовного, культурного та місцевого бар'єрів. Дослідники О. Новікова, О. Амоші, В. Антонюк [52] виділили чотири основних блоки: забезпечення базових потреб, політичні права, економічні права, соціальна взаємодія між ВПО та представниками місцевої громади. Саме використання цих критеріїв дало нам змогу проаналізувати особливості розвитку процесу інтеграції та визначити як позитивні, так і негативні прояви.

В урахуванням того, що інтеграційні процеси завжди відзначаються долею суперечності, в нагоді нам стали роботи присвячені сутності конфлікту. Це, перш за все, дослідження, які започаткували конфліктологічний підхід в соціології, а саме роботи Л. Козера, Дж. Рекса, Р. Дарендорфа, Г. Зіммеля. Корисною для розуміння такого важливого структурного елементу конфлікту як соціальні протиріччя була праця О. Данільяна [16], який приділяв увагу визначенню підходу до розуміння соціальних протиріч та аналізував їх структуру. Також стала у нагоді під час нашого дослідження робота Я. Корохода [46] та М. Задорожної [26], які вивчали особливості політичного конфлікту.

Окремо треба виділити дослідження, присвячені формам вирішення конфліктів, а саме роботи Т. Кисельової, С. Марка, Л. Нестеренко [51], які

аналізували діалог як спосіб вирішення конфлікту та використання інструменту діалогу в громаді, у тому числі в контексті відношення приймаючої громади та ВПО. Медіацію як формат вирішення протиріч, особливості розвитку медіації в Україні, нормативно-правове забезпечення цього способу вирішення конфліктів досліджували А. Ключник [39], Н. Галунець [39], А. Гусенко [39], В. Резнікова [72], Н. Боженко, Т. Подковенко [59]. Ці праці дали нам змогу сформуванати власний підхід щодо стратегії вирішення протиріч між приймаючими громадами та ВПО, які виникають в процесі інтеграції.

По-друге, роботи, присвячені особливостям інтеграції ВПО в приймаючі громади.

Важливою для нас була робота дослідниці Я. Грабової [14], присвячена особливостям правового статусу ВПО. Особливості становища ВПО в сучасних умовах детально наводив в своєму дослідженні М. Закіров [27], у тому числі детально аналізуючи основні виклики та проблеми, з якими стикаються вимушені переселенці.

Окремо треба виділити науковий доробок С. Бубняка [6], присвячений особливостям розвитку сучасних міграційних процесів в контексті вимушених внутрішніх переміщень. Ми мали змогу ознайомитися з основними напрямками міграції ВПО, особливостями інтенсивності міграційних потоків, географією переміщень.

Важливими для нашого дослідження були праці, присвячені захисту прав та забезпечення безпеки ВПО. Наприклад, в праці О. Балакіревої [2] робиться спроба розглянути питання соціальної інтеграції та адаптації ВПО через призму захисту їх соціальних та економічних прав. Подібний підхід був нам дуже корисним, бо давав змогу прив'язати інтеграційні процеси до фіксованих економічних показників. Особливості соціальної підтримки ВПО, її структура та еволюція розглядалися в роботах Т. Семігіної [15], Н. Гусак [15], С. Трухан [15]. Особистісні складові забезпечення соціальної безпеки ВПО аналізувала Т. Іванець [35]. Всі ці роботи дали змогу сформуванати

комплексне уявлення щодо сьогоденної ситуації в сфері захисту ВПО, яка склалася в країні, порівняти особливості проблеми забезпечення прав вимушених переселенців після 2014 року та після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Також треба відзначити роботи, присвячені вивченню основних напрямів підвищення рівня інтеграції ВПО. Серед них, перш за все, треба відзначити працю А. Дяченко [22]. Крім цього, в нагоді нам стали роботи О. Панькова та О. Касперович [56], в яких розкривалися питання участі ВПО у функціонування громадянського суспільства, основні напрямки та механізми їх залучення до побудови громадянських інститутів.

По-третє, роботи, присвячені конфліктам між ВПО та приймаючими громадами та шляхам їх вирішення.

Окремо треба відзначити роботи, присвячені аналізу основних причин потенційних конфліктів по лінії ВПО та приймаюча громада. Проблемам, які виникають у ВПО та приймаючих громад, присвячені роботи О. Новікової [52], І. Тітар [81]. В них автори намагаються класифікувати причини конфліктів, виокремити потенційні точки примирення. Важливими для нашого дослідження були роботи, які аналізували проблеми ідентичності в контексті інтеграції ВПО в нові громади. Це, перш за все, робота О. Хазізової [88], яка розглядала ідентичність як джерело конфліктів між ВПО та громадами, вивчала особливості трансформації ідентичності та ті загрози, які ця трансформація може нести. Цікавим було напрацювання Н. Єсіної [24], яка досліджувала стереотипи як джерело конфліктів. Також окремо треба виділити роботу О. Балакіревої [2], яка розглядала особливості протистоянь, які виникають, джерело конфліктів, підходи сторін щодо вирішення конфліктних ситуацій.

Також для досягнення поставленої мети та визначених задач дослідження нам стали в нагоді наукові роботи, присвячені аналізу механізмів захисту інтересів ВПО та вирішення конфліктів. Серед них праця Ю. Сисоєвої [75], присвячена аналізу такої структури як Рада ВПО, та доробок

таких авторів як В. Полянська [60], В. Рєзнікова [72], З. Красілова, Т. Подковенко [59], Н. Боженко [4], які займалися вивченням медіації як способу вирішення конфліктів між приймаючими громадами та ВПО.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачало використання широкої джерельної бази, в межах якої доцільно також виокремити декілька груп.

До першої групи відносяться нормативно-правові документи.

Для розуміння загальної правової бази, в межах якої розвиваються всі суспільні процеси в країні, у тому числі і пов'язані з ВПО, нам стала в нагоді «Конституція України» [44], бо саме на її основі приймаються всі закони та підзаконні акти, які регулюють різноманітні сфери суспільного життя. Розуміння загальної державної концепції щодо забезпечення сталого розвитку та безпеки країни у всіх галузях, зокрема в сфері вимушених переміщень, ми сформуваємо на основі Закону України «Про національну безпеку України» [31] та Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [80].

Для кращого розуміння трансформації підходів до вимушених мігрантів в Україні ми використовували аналіз законів у цій сфері, прийнятих на різних етапах розвитку країни: Закон України «Про біженців» [28], Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [29].

Щоб зрозуміти практичні підходи до вирішення питання забезпечення прав та свобод ВПО, їхньої безпеки та адаптації в новому статусі ми використовували в нашому дослідженні аналіз чисельних постанов та підзаконних актів у даній галузі: «Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану» [62], Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» [63].

Також в межах вивчення питань, пов'язаних з інтеграцією, адаптацією ВПО, вирішення конфліктів по лінії ВПО та приймаючі громади, важливо було дослідити правове підґрунтя для регулювання цих процесів. В контексті цього в нагоді стали Закон України «Про соціальний діалог в Україні» [68], Закон України «Про медіацію» [30], Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» [64].

Таким чином, ця група джерел дала нам змогу сформуванати комплексне бачення щодо правового поля, в рамках якого відбувається взаємодія між ВПО та приймаючими громадами.

До другої групи джерел відносяться аналітичні матеріали різних державних та наукових установ, статистичні данні.

Серед цих джерел можна виділити три підгрупи. По-перше, це джерела, які дають нам розуміння щодо загальних тенденцій розвитку української держави в умовах військової агресії. Це аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Безробіття в Україні в період повномасштабної війни» [3], «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» [66]. По-друге, це матеріали, присвячені безпосередньо становищу вимушених переселенців в Україні, а саме аналітичні доповіді «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції» (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») [7], «Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб» (Cedos) [36], «Роль місцевих і регіональних влад у захисті внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (доповідь CG37(2019)09final) [73]. По-третє, статичні данні щодо особливостей розвитку всіх сфер суспільного життя нашої країни. Провідним джерелом подібних даних для нас стали звітні матеріали Державної служби статистики України [20]. Саме вони забезпечили нас тим практичним фактажем, який дав змогу прослідкувати за коливаннями показників і зробити висновки щодо існування взаємозалежності між

безпековими викликами, міграційними процесами, економічним розвитком тощо.

Таким чином, саме завдяки цим джерелам ми отримали комплексні дані щодо тенденцій розвитку нашої країни в сучасних складних умовах, місця та ролі ВПО у цих процесах, науково обґрунтований прогноз подальшого розвитку.

До третьої групи джерел відносяться звіти соціологічних досліджень.

Серед джерел даної групи можна виокремити наступні: «Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад» [32], «Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами» [33], «Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: загальнонаціональне опитування населення, раунд 9, 17 - 26 вересня 2022 року» [34], звіт соціологічного дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації» [50], звіт соціологічного дослідження «Практики взаємовідносин, конфлікти та тригерні теми серед українських ВПО та приймаючих громад, а також репатріантів та місцевих громад: звіт дослідження» [65], звіт соціологічного дослідження «Проблеми і потреби внутрішньо переміщених осіб: результати якісного дослідження» [70], «Соціологічне дослідження до дня незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16-20 серпня 2023)» [76].

Характерною особливістю цих джерел є їхня комплексність, охоплення різноманітних сфер суспільного життя ВПО, що давало нам змогу прослідкувати особливості інтеграції ВПО дуже детально. Також важливим є те, що зазначені вище дослідження проводилися в різні періоди, що давало нам можливість провести порівняльний аналіз щодо особливостей та географії інтеграції, відношення до ВПО, наявних проблем та конфліктів між ВПО різних хвиль (після 2014 року та після 2022 року) та приймаючими громадами.

Методологія нашого дослідження спиралася на системний підхід до вивчення питань, пов'язаних з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до підходу Т. Парсонса, ми розглядали інтеграцію як одну з функцій соціальної системи, яка реалізується у комплексі з іншими функціями. Саме тому інтеграцію ВПО ми аналізувати як комплексний процес, який включає у себе економічні, правові, культурні, ідентичнісні, психологічні складові.

Для досягнення поставлених задач нами було використано цілу низку наукових методів. Серед яких термінологічний аналіз при формуванні понятійно-категоріального апарату. Контент-аналіз (як кількісний, так і якісний) при вивченні нормативно-правової бази нашого дослідження (законів, підзаконних актів, постанов) та аналізу риторики публіцистичних та аналітичних матеріалів, які поширювалися в мережі в різні періоди. Це дало нам змогу визначити основні акценти, які робилися владою та громадськістю, у питаннях інтеграції ВПО на різних хронологічних проміжках.

Важливим методом для нас виступав статистичний аналіз. Він використовувався як при роботі зі статистичними матеріалами в різних сферах суспільного життя, так і для опрацювання кількісних результатів чисельних соціологічних досліджень, які були опрацьовані нами в рамках нашого дослідження.

Також, з урахуванням особливостей об'єкту та предмету дослідження, у нагоді нам став порівняльний аналіз та синтез. Ці методи ми використовували, щоб проаналізувати особливості процесів, пов'язаних з ВПО різних хвиль – після 2024 року та після 2022 року. Саме порівняльний метод дав змогу проаналізувати та визначити спільне та відмінне у географії походження та розміщення, у стереотипах, у відношенні, проблемах адаптації, конфліктах, що виникають між ВПО та приймаючими громадами, які характерні для вимушених мігрантів різних хвиль, та, врешті решт, сформулювати пропозиції щодо вирішення наявних проблем з урахуванням конкретних факторів.

Під час дослідження нами також використовувався метод моделювання, у тому числі для побудови моделей інтеграції ВПО різних хвиль, для формування комплексу розбіжностей між ВПО та приймаючими громадами та

формату їх вирішення (з урахуванням позицій різних сторін), при виробленні географічного профілю ВПО та приймаючих громад (з акцентом на різні хвилі міграції).

Також нами використовувався прогностичний метод, у тому числі під час вироблення рекомендацій щодо покращення ефективності процесу інтеграції ВПО та вироблення механізмів вирішення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами.

При викладенні матеріалу використовувався проблемний підхід, що найбільш точно відповідав поставленим науковим задачам. В рамках проблемних блоків розміщення інформації відбувалося за історичним принципом, що є найбільш доцільним та ефективним в межах нашого дослідження.

Висновки до Розділу I.

Інтеграція є однією з провідних категорій в сучасній соціологічній науці. Не дивлячись на наявність чисельної кількості різних підходів до трактування цієї категорії, всі їх умовно можна поділити на два напрямки: в рамках першого інтеграція визначається як процес або стан системи, в рамках другого – як функція системи. Саме поняття інтеграція характеризує рівень відданості членів соціальної груп спільними нормам і цінностям, задачам інтересам, являється критерієм, який свідчить про наявність сформованої громадянської свідомості та довіри між всіма соціальними групами в громаді. Інтеграційні процеси завжди супроводжуються зіткненням інтересів, тому процеси інтеграції невідривно пов'язані з виникненням конфліктів. Аналіз існуючих механізмів вирішення конфліктів в громадах (у тому числі за участі ВПО) показав, що найбільш дієвим способом вирішення конфліктів є фасилітований діалог та медіація.

Аналіз наукової літератури продемонстрував, що питання, пов'язані з інтеграцією ВПО, являються об'єктом вивчення багатьох науковців, про що свідчить значний науковий доробок з цієї теми. Однак, враховуючи той факт, про процеси внутрішніх переміщень в Україні на сьогодні не лише тривають, але й в умовах повномасштабного російського вторгнення охопили значний відсоток населення багатьох регіонів, існує тенденція до виникнення нових викликів, зокрема пов'язаних з ефективною інтеграції ВПО, що потребує додаткових наукових пошуків.

В роботі було використано широке коло різноманітних джерел, що дало змогу всебічно дослідити питання, пов'язані з інтеграцією ВПО та подоланням виникаючих конфліктів. В результаті проведеної роботи до наукового обігу були внесені нові джерела.

Досягнення поставленої мети та визначених наукових задач передбачало використання системного підходу та цілого спектру загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, серед яких термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод тощо.

РОЗДІЛ II.

Особливості процесу інтеграції внутрішньо переміщених осіб (кейси 2014 та 2022 року)

Російська агресія проти України, розпочата у 2014 році, призвела до активізації внутрішніх міграцій в середині країни та виникнення такого нового для українських реалій поняття як «внутрішньо переміщена особа» - ВПО. На першому етапі (2014 – 2021 рр.) цей процес, перш за все, торкнувся мешканців Донецької, Луганської областей та АР Крим. Згідно з даними ООН можна прослідкувати наступну динаміку у змінах чисельності ВПО в визначений період: 2014 рік – 135 тисяч; 2015 рік – 1 мільйон 382 тисячі; 2016 рік – 1 мільйон 650 тисяч; 2017 рік – 1 мільйон 493 тисячі; 2018 рік – 1 мільйон 514 тисяч; 2019 рік – 1 мільйон 512 тисяч (8, с.59), у 2020 рік – 1 мільйон 440 тисяч, у 2021 рік – 1 мільйон 460 тисяч, на початку 2022 року – 1 мільйон 146 тисяч [91].

Зважаючи на те, що ВПО стали новим соціальним та правовим феноменом для незалежної України, жодного нормативно-правового документу, який би визначив статус цієї категорії громадян, в країні не існувало. У той же час масштаби внутрішніх переміщень вимагали активізації процесу нормативного урегулювання питань, пов'язаних з ВПО.

Треба відзначити, що в міжнародній практиці явище внутрішньо переміщених осіб не було новим. Впродовж останніх десятиліть в Європі через збройні конфлікти було переміщено в середині власних країн понад 4 мільйонів людей (населення Азербайджану, Вірменії, Боснії і Герцеговини, Кіпру, Грузії, Сербії, Північної Македонії, Туреччини) [73, с.4]. Визначення цьому поняттю було дано в Керівних принципах ООН із питань внутрішнього переміщення 1998 року, відповідно до якого «внутрішньо переміщеною є така особа, яка була змушена полишити свій будинок або місце постійного

проживання, зокрема, внаслідок або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і яка не перетнула міжнародно визнаного державного кордону» [73]. Також в цьому документі було визначено основні права внутрішньо переміщених осіб, перш за все, позначено, що ВПО мають такі ж права, які передбачені національним та міжнародним законодавством для всіх інших громадян країни (принцип 1), у тому числі брати участь на рівноправній основі в управлінні громадою, мати право голосу на виборах (місцевих та загальних) [73].

Питання ВПО підіймалися неодноразово на Парламентській Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) та Комітеті Міністрів Ради Європи. Ці організації також прийняли низку документів щодо стандартів і принципів забезпечення прав і свобод ВПО. У 2018 році Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи видав «Посібник із прав людини для місцевих та регіональних влад», де також було визначено права ВПО та обов'язки місцевих та регіональних органів влади щодо забезпечення цих прав. Перш за все, акцент робився на надзвичайно важливій ролі місцевих та регіональних органів влади у сприянні інтеграції ВПО та їхній участі в громадському й політичному житті. Ефективним інструментом інтеграції ВПО розглядалося виборче право [73].

Нормативно-правова база з питань врегулювання внутрішніх переміщень в Україні формувалася саме з урахування стандартів, зазначених в цих міжнародних документах.

З метою закріплення статусу ВПО Верховною Радою України у 2014 році було ухвалено два закони: «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [6,с.61].

Відповідно до закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на

території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (стаття 1) [29]. Відповідно до 2 статті цього закону держава бере на себе зобов'язання щодо «створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні» [29].

Крім цього, у цей же час Кабінет Міністрів ухвалює низку постанов та розпоряджень, які мали на меті сформувати правовий порядок реєстрації ВПО, їх постановки на облік, надання грошової допомоги (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», Постанова Кабінету міністрів України від 8 червня 2016 року № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»).

У грудні 2015 року була затверджена Постанова Кабінету міністрів України № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» Метою цієї програми було «розв'язання основних проблем громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, та зниження рівня соціальної напруженості серед них і в суспільстві; сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання; допомога в забезпеченні створення належних умов для життєдіяльності, прав та реалізації потенціалу; забезпечення соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки; створення передумов для компенсації завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди; створення сприятливих умов для

добровільного повернення на місце попереднього проживання (за умови повного фактичного припинення бойових дій на територіях, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження)» [63]. Здійснення кроків цієї програми мало створити умови для інтеграції ВПО в приймаючі громади, їх адаптації на новому місці.

Питання щодо практичної реалізації всіх тих задач, які були проголошені в наведених вище документах, всі ці роки було актуальним як для науковців, так і для представників громадянського суспільства, міжнародних організацій тощо. У 2018 році було проведено опитування внутрішньо переміщених осіб в рамках національної системи моніторингу. Це опитування продемонструвало, що певні зрушення у цьому напрямку є, однак рівень інтеграції ВПО є не настільки високим, якби цього хотілося. Лише 45% ВПО заявило, що вони інтегровані в місцеву громаду (для локальної громади цей показник склав 50%), 35% заявило про часткову інтегрованість (34% - для локальної громади). При цьому 14% заявило, що вони повністю не інтегровані [33].

Серед головних умов успішної інтеграції учасники моніторингу називали наступні: житло (87%), постійний дохід (77%) та зайнятість (48%). Іншими умовами, які згадувалися доволі часто, були сім'я та друзі у тому ж місці (44%), доступ до соціальних послуг (38%), підтримка з боку місцевої громади (29%), легкий доступ до документів (18%) та можливість голосувати на місцевих виборах (13%) [33].

Також рівень інтегрованості залежав від рівня довіри, яку викликає у ВПО та громада, в яку вони перемістилися. Це залежить і від рівня підтримки з боку громади, яку отримують ВПО, і від почуття належності та близькості до громади, і від відношення з боку місцевих мешканців. Близько 63% ВПО заявили, що вони довіряють мешканцям того регіону, де вони зараз проживають. Найбільший рівень довіри зафіксовано серед тих ВПО, що проживають в селах (74%), на другому місці – великі міста (65%), найнижчих рівень довіри в маленьких містах – 59% [33].

Аналізуючи особливості інтеграції за результатами проведеного моніторингу, можна виділити ряд проблем, які заважали вдалій інтеграції. Майже всі респонденти зазначали, що мають проблеми з наданням послуг органами місцевої влади щодо вирішення соціально-побутових та правових питань, у тому числі підтвердженням статусу ВПО. Крім цього виникали проблеми з нарахуванням та виплатою соціальної допомоги, оформленням паспортів (особливо дітям при досягненні 16 річного віку). Існували труднощі з влаштуванням дітей до дитячих садочків та закладів загальної середньої освіти. Серед найактуальніших проблем стояла також проблема працевлаштування. До типових причин відмови у працевлаштуванні можна віднести небажання працедавців брати людину із зони АТО, мотивуючи це ментальними відмінностями та неадаптованістю переселенців до місцевих умов та реалій [33].

Якщо взяти до уваги вікові особливості інтеграції, то можна відзначити, що найбільш успішно інтегрувалася молодь віком до 35 років. Старшим віковим категоріям складніше було пристосуватися до нових умов. Важливу роль в адаптації та інтеграції дітей та молоді традиційно відіграє освіта. Саме тому у «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року», схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 909-р, зазначено, що забезпечення реалізації прав ВПО на отримання освіти є вкрай важливим для розвитку дітей, підлітків, молоді та їх можливостей у майбутньому. Тому в межах Стратегії було забезпечено ряд заходів, які мали забезпечити ВПО рівний доступ до освіти у тих громадах, куди вони переселилися [88].

Тривалий час однією з перешкод до інтеграції ВПО було обмеження їх виборчих прав (що є порушенням міжнародних норм і на чому неодноразово наголошували міжнародні організації). Мати можливість брати участь у виборах є важливою складовою сприйняття ВПО себе у якості повноцінного члена громади та держави. За результатами опитування, яке на початку 2018

року проводила компанія GFK на замовлення Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) 70% переселенців хотіли б брати участь у національних виборах, для 45% ВПО було б важливо брати участь у місцевих виборах. Однак нормативно-правова база, яка існувала в нашій державі на той час, не давала ВПО можливості повноцінно реалізувати ці конституційні права [73].

Що стосується президентських виборів, то ВПО мали можливість скористатися процедурою тимчасової зміни місця голосування (хоча треба відзначити, що про цю процедуру знали лише чверть респондентів). Ця ж сама процедура дозволяла проголосувати і на парламентських виборах, але з певними обмеженнями: голосувати ВПО могли виключно за партійний список, бо за кандидата в мажоритарному окрузі голосувати можуть лише постійні мешканці округу відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України». Таким чином, наприклад, до Верховної Ради VIII скликання не було обрано всіх 450 депутатів, бо вибори в тимчасово окупованих округах Донецької, Луганської областей та АР Крим не проводилися, тому представники від цих округів не були обрані до парламенту та їх місця залишилися вакантними [43].

Ситуація ж з місцевими виборами загалом була критичною. Відповідно до Закону України «Про місцеві вибори» брати участь виборчому процесі в громаді могли лише ті громадяни, для яких ця громада була постійним місцем проживання, тобто вони мали в ній зареєстроване місце проживання. Офіційно ВПО мати постійну реєстрацію в тих громадах, які були тимчасово окуповані та з яких вони мусили виїхати. Тому змоги брати участь у місцевому самоврядуванні у ВПО не було. Також переселенці не мали права місцевої ініціативи (можливості порушити перед місцевою владою розгляд якогось питання) – це право також фіксувалося за місцем постійної реєстрації. Все це створювало ситуацію, коли ВПО не мали юридичної можливості вважатися повноцінними членами нової для них громади, що ставало на заваді ефективній інтеграції [43].

Ситуація змінилася лише у 2019 році, коли у грудні Верховна рада нарешті ухвалила новий Виборчий кодекс. Лобіювали ці зміни до законодавства ціла низка громадських організацій, серед яких «Група впливу», ОПОРА, Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), «Донбас СОС», Центр прав людини ZMINA, «Крим СОС», «Право на захист» та «Восток-СОС». Вони долучилися до кампанії «Кожен голос впливає», яка мала на меті створити умови для реалізації виборчих прав переселенців [11].

У прикінцевих та перехідних положеннях нового Виборчого кодексу були внесені зміни до Закону України «Про Державний реєстр виборців», зокрема в частині визначення виборчої адреси, яка може тепер не співпадати з адресою зареєстрованого місця проживання. Також Стаття 8 «Закону про держреєстр» була доповнена пунктом, відповідно до якого за мотивованим зверненням виборця орган ведення реєстру може визначити іншу виборчу адресу виборця, аніж визначену відповідно до зареєстрованого місця проживання. Для зміни виборчої адреси виборцю потрібно надати один з документів, що підтверджує фактичне проживання: довідку про взяття на облік ВПО, договір оренди житла, свідоцтво про ведення підприємницької діяльності або про право власності на житло, документ, що засвідчує перебування виборця в шлюбі, родинних відносинах або догляд за особою, місце проживання якої зареєстроване відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [11]. Ці зміни були позитивно сприйняті міжнародною спільнотою та стали великим кроком вперед у напрямку інтеграції ВПО.

Загалом, ВПО 2014 року мають доволі високі показники інтеграції. Свідчення цього є той факт, що близько 70% з них не збираються повертатися в місце попереднього проживання [33]. За період, прожитий у приймаючих громадах, переважна більшість ВПО встигли знайти житло, включились у місцевий ринок праці, перейняли культуру і звичаї місцевих громад. Великий відсоток переселенців вже почали позиціонувати себе в якості місцевих

жителів, вони залучені до життя громади і впливають на прийнятті рішень в громаді на рівні місцевих.

Серед важливих факторів позитивної інтеграції цих переселенців можна визначити наступні: особистий капітал ВПО (інтелектуальний, освітній, фінансовий, працездатний вік), активне включення у ринок праці, самостійне і свідоме обрання громади для постійного проживання. Також сприяло інтеграції і те, що відсоток ВПО у загальній сукупності мешканців громад був незначним. Тому громаді було простіше прийняти цих нових членів – для цього не потрібно було великої кількості ресурсів [78].

Початок повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року актуалізував проблему ВПО, яка досягла незаних раніше масштабів. Станом на січень 2023 року в Україні лише офіційно було зареєстровано 4 мільйони 867 тисяч внутрішньо перемішених осіб, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищувала 7 мільйонів громадян [45]. В цих умовах питання швидкої та ефективної інтеграції ВПО у приймаючі громади стало надзвичайно актуальним в контексті виживання всієї країни.

Для досягнення цієї мети державою за підтримки міжнародних партнерів було зроблено ряд кроків для урегулювання питання ВПО та приведення нормативно-правової бази з урахуванням нових реалій (географія ВПО, масштаби внутрішніх переміщень, ситуація в країні загалом).

«Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», який було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 332 (зі змінами) дав змогу ВПО отримати допомогу на проживання. Цією допомогою у 2022 році скористалося понад 2,3 мільйони внутрішньо перемішених осіб (на це було виділено 52,8 мільярдів гривень з бюджету). Також збереглися і всі інші державні допомоги і виплати (протягом періоду військового стану та місяць після його припинення). Це було зафіксовано постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 року № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» (зі змінами). Були скореговані процедури виплат

пенсій та грошових допомог з урахуванням можливості перебоїв у роботі банківської системи, розроблені альтернативні механізми виплат (постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 року № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» (зі змінами).

Міністерство соціальної політики разом з ЮНІСЕФ розробило програму додаткової підтримки найбільш вразливих категорій населення (зафіксовано в постанові Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 року № 405 «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення».

Великим кроком у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб стало створення платформи «Допомога». На цій платформі ВПО мали можливість залишити заявку на отримання допомоги. Це могла бути допомога продуктами харчування, засобами особистої гігієни, ліками, побутовими речами, одягом тощо. Платформа об'єднувала різних благодійників: міжнародні організації, благодійні фонди, які розглядали подані заявки та відправляли допомогу тих, хто цього потребував. Створення «Допомоги» було здійснено за ініціативи Міністерства соціальної політики та підтримки з боку Міністерства цифрової трансформації, Програми розвитку ООН в Україні та за фінансової підтримки Швеції [8].

Важливою складовою підтримки ВПО стала і система житлових субсидій, яку ВПО може отримати за місцем своєї тимчасової реєстрації. Також елементом підтримки ВПО та механізмом інтеграції їх у місцеві громади став проєкт компенсації витрат за тимчасове розміщення ВПО (постанова Кабміну від 19.03.2022 року № 333 про «Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану»). Відповідно до цієї постанови був запущений веб ресурс «Прихисток», де за ініціативи власників, які вносили

туди інформацію, формувався реєстр житлових приміщень, доступних для безоплатного розміщення внутрішніх переселенців.

Власники житла, які безкоштовно прихистили у себе внутрішньо переміщених осіб, мали змогу отримати грошову компенсацію від держави на покриття витрат та оплату комунальних послуг, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 року № 490 розмір компенсації становить 14,77 гривень за один людинодень розміщення (близько 450 гривень на місяць). У період опалювального сезону (з 01 жовтня 2022 року по 31 березня 2023 року) рівень компенсації становив 30 гривень за один людинодень [62]. Станом на жовтень 2022 року програмою «Прихисток» скористалися вже понад 711 тисяч ВПО [35].

Спробою виробити комплексний підхід до вирішення питання, пов'язаного з внутрішньо переміщеними особами, стало прийняття Кабінетом Міністрів України 7 квітня 2023 року «Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року». Тоді ж було затверджено операційний план дій на 2023-2025 роки. Ця стратегія була розроблена Міністерством реінтеграції за підтримки Ради Європи та із залученням міжнародних експертів та представників громадських організацій, які займаються питаннями ВПО. В рамках цієї Стратегії передбачена підтримка ВПО на всіх етапах починаючи від моменту евакуації, під час всього процесу адаптації на новому місці та до моменту повернення на місце постійного проживання. Серед основних цілей, визначених в цьому документі, можна визначити наступні:

- реагування держави на виклики внутрішнього переміщення;
- безпечна евакуація громадян із небезпечних районів і задоволення їхніх гуманітарних потреб;
- адаптація ВПО на новому місці проживання;
- інтеграція та розвиток ВПО у приймаючих територіальних громадах;
- підтримка безпечного повернення до покинутого місця проживання та реінтеграції [85].

Ця Стратегія стала першою комплексною спробою переглянути підходи до питання внутрішнього переміщення з урахуванням особливостей сьогодення в умовах повномасштабної російської агресії. І, як ми бачимо, інтеграція ВПО у приймаючі громади – це одна з п'яти стратегічних цілей, які ставить перед собою держава.

Аналізуючи процес інтеграції ВПО 2022 року, треба відзначити, що він мав свої особливості у порівнянні з ВПО попереднього етапу. Результати соціологічного опитування, проведеного в лютому 2023 року в рамках програми «Єднання заради дії», продемонстрували, що процес інтеграції на цьому етапі залежить від цілого ряду факторів.

По-перше, намір ВПО залишатися в громаді. Якщо людина вважає, що вона в цій приймаючій громаді на довго, то вона проявляє більшу активність щодо інтеграції: намагається залучалися до місцевих справ, бере участь у волонтерських програмах, шукає роботу тощо. Якщо людина сприймає своє місце розташування як тимчасове, то вона не намагається стати часткою громади. Така людина більше розраховує на підтримку з боку влади та міжнародних донорів, не включається в місцеві проекти, живе з розумінням, що тут вона просто чекає, коли матиме змогу повернутися додому. Такі люди погано інтегруються [78,с.29].

По-друге, життєва позиція ВПО. Люди з активною життєвою позицією не можуть залишатися осторонь від того, що відбувається навколо них. Тому швидкість інтеграції таких осіб є вищою. ВПО, які за своєю природою є пасивними та погано йдуть на контакт з людьми, в умовах переміщення дуже складно інтегруються в нову громаду [78,с.29].

По-третє, коло спілкування ВПО. Якщо людина переїздить разом зі своїм оточенням (наприклад, у випадку переміщення всього підприємства разом з трудовим колективом), то в нових умовах ВПО продовжує підтримувати відносини з тими людьми, з якими спілкувалась і до переміщення. Створюється певна «зона комфорту», виходити за межі якої

людина не хоче. Таким чином, ВПО залишається осторонь від тих процесів, що відбуваються в приймаючій громаді, що не сприяє інтеграції.

По-четверте, утримання ВПО. Якщо переміщена особа має повне утримання за рахунок якихось сторін (організація житла, харчування, задоволення потреб у одязі, організація дозвілля), то це не спонукає людину до трудової та соціальної активності. Якщо ж ВПО самостійно шукає житло, кошти на існування, це створює об'єктивні умови для розширення контактів з приймаючою громадою та сприяє більш швидкій інтеграції [78,с.29].

Якщо аналізувати процес пристосування ВПО на новому місці, то він передбачає, перш за все, задоволення основних потреб переміщеної особи. За результатами опитування, яке проводилося дослідницькою компанією «Active Group» у квітні 2022 року, всі потреби ВПО можна розподілити на дві групи: матеріальні та нематеріальні (пов'язані з відновленням та пристосуванням до нових реалій) [70].

Що стосується задоволення матеріальних потреб ВПО, то на сьогодні вирішенням цього питання займаються як державні органи та служби, так і міжнародні фонди та організації. Серед цих потреб можна виділити наступні основні групи.

По-перше, бюрократичні проблеми, пов'язаних зі статусом ВПО. Відповідно до результатів опитування люди, перш за все, жалілися на проблеми з отриманням довідок, наявність великих черг, проблеми з роботою баз даних (що сприяло затягуванню процесу), відсутність у працівників соціальних служб актуальної інформації щодо того, де ВПО може отримати необхідну правову, матеріальну, документальну допомогу [70].

По-друге, матеріальна підтримка. Опитування, яке проводила в Україні Міжнародна організація міграції з 17 по 26 вересня 2022 року, продемонструвало, що серед матеріальних потреб для більшості респондентів особливе місце займає матеріальна підтримка (73% ВПО), а 51 % ВПО взагалі назвали готівкові кошти своєю першочерговою потребою. Потреба ВПО в фінансовій допомозі є стабільно високою в усіх регіонах розміщення. При

цьому, більшість ВПО зазначили, що грошову допомогу витратили би на їжу (51%), комунальні платежі (43%) та витрати, пов'язані зі здоров'ям (54%). І це при тому, що 79% опитаних ВПО підтвердили, що члени їхніх домогосподарств регулярно отримують різноманітні види фінансової підтримки від уряду України та міжнародних організацій [34]. Треба зазначити, що фінансові проблеми ВПО пов'язані, перш за все, з втратою роботи та втратою власного житла.

По-третє, відсутність роботи. За офіційною статистикою центрів зайнятості станом на 1 січня 2023 року в Україні статус безробітного мали 186,5 тисяч осіб при наявності 21,2 тисячі вакансій, тобто на одне вакантне місце претендувало близько 9 офіційно зареєстрованих безробітних. Але це офіційна статистика, переважна ж більшість безробітних не зареєстрована в центрах зайнятості. Так, наприклад, за оцінками Міністерства економіки на початок 2023 року кількість безробітних в Україні сягала 2,6 мільйона осіб, за оцінками Національного банку України ситуація є ще гіршою – безробітними являються 4,2 – 4,8 мільйона осіб. І значний відсоток безробітних припадає саме на ВПО [35].

На державному рівні робилися спроби вирішувати цю ситуацію, наприклад, восени 2022 року запрацював «Єдиний портал вакансій», де зосереджувалися актуальні пропозиції щодо вакансій в різних регіонах. Роботодавцям, які працевлаштовують ВПО, держава виплачувала 6500 гривень на місяць протягом перших двох місяців після працевлаштування. Була започаткована програма, в рамках якої безробітні залучалися до суспільно-корисної роботи, за яку отримували мінімальну заробітну плату [35].

З 1 червня 2023 року було спрощено процедуру отримання ваучеру на освіту (документу, який дає змогу ВПО пройти безоплатно навчання у закладах освіти за робітничою професією, за спеціальністю в магістратурі, підвищити кваліфікацію) – треба лише заповнити он-лайн заявку на сайті Державної служби зайнятості, яка буде розглянута протягом 3 днів. На

сьогодні перелік професій, за якими надаються ваучери, розширено до 123. Максимальна сума ваучера становить 26840 гривень. За перші 5 місяців 2023 року (ще до спрощення процедури отримання ваучеру та розширення переліку спеціальностей) такі ваучери отримало вже більше 5 тисяч осіб [57]. Однак, не дивлячись на всі ці кроки, ситуація в сфері зайнятості залишається важкою, що є наслідком загального падіння економіки в умовах війни.

По-четверте, проблема з житлом. За результатами опитування Міжнародної організації міграції, станом на вересень 2022 року більшість ВПО проживало у орендованому житлі (53%) або у родичів чи друзів (27%). Житлова проблема ускладнюється ще й тим, що великій частці ВПО після деокупації повертатися немає куди - близько 39% респондентів заявили про те, що їхнє житло в результаті російської військової агресії було знищено [34].

Серед нематеріальних потреб ВПО можна виділити декілька груп, але всі вони так чи інакше пов'язані з необхідністю інтеграції в приймаючу громаду.

По-перше, пошук ВПО свого місця на ринку праці в приймаючій громаді. ВПО, які приймали участь у опитуванні в лютому 2023 року в рамках програми «Єднання заради дії» зазначали, що вони мають потребу у допомозі з пошуком роботи, перекваліфікацією у відповідності з запитом місцевого ринку праці, доступу до інформації щодо наявних вакантних робочих місць. Крім того, зазначалося, що існує потреба у сприянні відкриттю ВПО власної справи, у тому числі навчання (курси, тренінги) щодо відкриття власного бізнесу, консультування на початкових етапах, надання стартового капіталу або іншого роду фінансової підтримки [78,с.31].

По-друге, створення умов для повноцінної залученості у сфері праці ВПО, які мають на утриманні дітей або членів сімей з додатковими вразливостями. До цієї групи потреб можна віднести потребу в додаткових місцях в дитячих садках для дітей ВПО, створення груп подовженого дня, надання послуг з соціального догляду (як у випадку з дітьми, так і для літніх людей, людей з інвалідністю тощо) [78,с.31].

По-третє, створення єдиного інформаційного ресурсу, який би інформував та координував ВПО щодо доступних видів допомоги. Доступ до подібної інформації – це велика проблема для ВПО у всіх регіонах, люди, які мають роботу, часто не мають часу здійснювати моніторинг різних ресурсів щодо можливостей отримати необхідну допомогу: юридичну, психологічну, матеріальну тощо. Подібний ресурс міг би виконувати функцію зв'язку між ВПО та приймаючою громадою та сприяти швидшій інтеграції.

По-четверте, психологічна підтримка. Всі внутрішньо переміщені особи в тій чи іншій мірі зазнали психологічної травми, до цього треба додати відірваність від власної громади, необхідність починати все з нуля, великий рівень невизначеності – все це негативно впливає на психологічний стан людини. Інтеграція до нової громади не можлива без вирішення психологічних проблем, тому стоїть питання у, з одного боку, щодо збільшення фахівців, які могли б надати подібну допомогу, у тому числі і на безоплатній основі, з іншого боку, в нашій країні не сформована культура відвідування психологів, люди більше орієнтовані на самостійне вирішення проблем, що може лише посилювати психологічну травму без допомоги фахівця [78,с.31].

По-п'яте, формування просторів для спілкування та організації дозвілля ВПО. Подібні ініціативи сприятимуть і покращенню психологічного стану, і формуванню нових зав'язків з іншими членами громади. Крім того, ці площадки можуть виступати центрами для консолідації ініціатив ВПО, реалізації проєктів, які будуть на користь обом сторонам: як ВПО, так і приймаючій громаді [78,с.31].

Особливою групою ВПО, яка має свої специфічні інтереси, є діти та підлітки (віком від 6 до 18 років). Так само, як і для переселенців більш старшого віку, для них важливими є такі аспекти як психологічна допомога, психологічна реабілітація, створення та облаштування просторів для спілкування та організації дозвілля. Однак є і специфічні потреби, характерні перш за все для цієї вікової групи.

По-перше, це потреби, пов'язані з навчанням. Спочатку пандемія а потім активні воєнні дії сприяли активному застосуванню дистанційного навчання (як у середній, так і у вищій освіті) з метою забезпечення безпеки дітей. Однак дистанційна освіта породила нові виклики, а саме пряму залежність навчання від технічних засобів (ноутбуки, планшети тощо). Діти ВПО частіше стикаються з проблемою відсутності необхідних для навчання гаджетів (або їх достатньої кількості при наявності декількох дітей в родині). Значна частка ВПО 2022 року була змушена залишати свої домівки не маючи змоги забрати навіть самі необхідні речі, у тому числі гаджети для навчання. Крім відсутності гаджетів гостро стоїть проблема доступу до інтернету (у випадках, якщо переміщена родина проживає далеко від обласного центру). Це також негативним чином впливає на доступ дітей ВПО до освіти, яка являється одним з ключових факторів становлення та формування дитини [78,с.33].

Також важливою складовою є організація навчання українською мовою для російськомовних дітей. І хоча в переважній більшості в російськомовних регіонах навчання відбувалося українською мовою, тому проблема пристосуватися до викладання на новому місці не є такою значною, однак для більш ефективної інтеграції цих дітей до нового мовленнєвого середовища (в побутовому плані), необхідно більшу увагу приділити вивченню мови (додаткові заняття, гуртки по вивченню культурної спадщини приймаючої громади) [78, с.33].

По-друге, потреби, пов'язані з комунікацією та соціалізацією. Треба враховувати, що дитинство – це період активної соціалізації, на яку впливає спілкування не лише в рамках родини та школи, але й спілкування з однолітками, формування дружніх відносин. Переміщення – це великий стрес для дітей ще й тому, що їм довелося покинути своїх друзів. Тому важливо створити умови для формування дружніх зав'язків на новому місці. З цією метою вкрай важливим є організація різноманітних заходів – культурних, освітніх, волонтерських тощо – які б об'єднували дітей ВПО та дітей з приймаючої громади [78,с.33].

По-третє, потреби, пов'язані з становленням дитини як особистості. Тобто з пошуком власного місця у дорослому житті. Цей пункт стосується перш за все підлітків. Формування необхідних соціальних навичок, розуміння своєї ролі в громаді та суспільстві, визначення своєї майбутньої професії – все це необхідно враховувати, бо в умовах переміщення підлітки, які були відірвані від своєї громади, почуваються розгубленими та не бачать свого місця в новій ситуації [78, с.33].

На основі проведеного в лютому 2023 року дослідження в рамках програми «Єднання заради дії» було визначено ряд рекомендацій для ефективної інтеграції ВПО до приймаючої громади з урахуванням наявних потреб переміщених осіб. Серед цих рекомендацій можна виокремити декілька основних блоків.

По-перше, побутовий напрямок. В рамках цього блоку передбачено забезпечення матеріальних потреб ВПО, а саме забезпечення житлом, необхідними речами, у тому числі в зимовий період, забезпечення роботою (як шляхом створення додаткових робочих місць, так і за допомогою надання можливостей для перекваліфікації з урахуванням потреб місцевого ринку праці). Також необхідним є переосмислення самих принципів надання гуманітарної допомоги відповідно до того, чи може людина потенційно сама задовольнити свої потреби. Надання допомоги в натуральному варіанті раціонально спрямувати на ті верстви населення, які мають додаткові вразливості та не можуть себе самі забезпечувати. Для працездатних ВПО логічнішим вважається створити умови для працевлаштування, забезпечити робочими місцями, створивши, таким чином, можливості для ВПО перейти з категорії отримувачів державної допомоги до категорії громадян, які формують податкову базу країни [78, с.45-46].

По-друге, адаптаційний напрямок. Цей блок передбачає різноманітні кроки щодо адаптації ВПО до нових умов та подолання наслідків впливу негативних факторів. Він включає мережу психологічної підтримки як для дорослих, так і для дітей, правову допомогу (у тому числі і щодо особливостей

нового статусу переміщених осіб, який передбачає ряд специфічних прав, обов'язків та пільг), допомогу у вивченні української мови (враховуючи, що велика кількість ВПЛ походять з російськомовних регіонів та мають певні прогалини у знанні державної мови) [78, с.45-46].

По-третє, зближення з громадою. Цей блок об'єднує ті кроки, які спрямовані на активізацію контактів ВПО та приймаючої громади, знайомство та формування підґрунтя для інтеграції в майбутньому. В рамках цього напрямку передбачено проведення різноманітних заходів (культурних, просвітницьких), до яких би залучалися як місцеві жителі, так і ВПО, формування певних майданчиків для спілкування та організації спільного дозвілля [78, с.45-46].

По-четверте, формування сприятливого клімату по лінії взаємовідносин ВПО та приймаючої громади з метою ефективної інтеграції. Загалом, питання інтеграції ВПО в приймаючі громади є доволі непростим процесом та має ряд характеристик, які несуть у собі потенційну конфліктність: наявність об'єктивних відмінностей між представниками різних регіонів України (ВПО походять з тих територій, де переважним чином розмовляють російською мовою, більшість церков до повномасштабної війни належала до УПЦ МП), існують різниці у ментальності, побутових звичках, традиціях, культурі); створення ВПО додаткового навантаження на інфраструктуру (соціальна база, ринок праці, освітні та медичні установи) [35].

З метою формування сприятливого клімату в громаді необхідно дотримуватися балансу у реалізації інтересів приймаючого населення та переміщених осіб. Для цього передбачена робота як з ВПО (формування культури долучення ВПО до справ та життя громади, участь у місцевих ініціативах, у тому числі волонтерських), так і з місцевим населенням (боротьба з упередженим ставленням до ВПО, заохочення до спільного діалогу). Цьому сприятиме комплексний підхід до проблеми, який передбачає координацію діяльності громадських організацій в громаді, які займаються

питаннями ВПО, формування єдиної стратегії щодо інтеграції ВПО у громадськості та органів місцевої влади [78, с.45-46].

Загалом, відповідно до даних загальнонаціонального опитування щодо внутрішнього переміщення, яке проводилося у 2022 році, найбільше налаштованою на інтеграцію була вікова група 14-36 років (близько 23%) - при загальному відсотку орієнтованих на інтеграцію близько 14%. Найвищий відсоток тих, хто бажає повернутися, був у віковій групі 60+ (близько 82%) [34].) Ця ситуація з одного боку створює потенційно небезпечну демографічну ситуацію для тих територій, які зараз знаходяться під тимчасовою окупацією або на лінії зіткнення (молоде покоління не налаштовано повертатися, що буде гальмувати відновлення цих територій після деокупації), з іншого боку – налаштованість на інтеграцію в приймаючі громади сприятиме адаптації ВПО, відновленню їх самодостатності, у тому числі і в економічному плані [35].

Висновки до Розділу II.

Військова агресія, яка була розпочата російською федерацією у 2014 році та перейшла у стадію повномасштабної у лютому 2022 року, призвела до виникнення масштабних внутрішніх міграцій населення з регіонів, де безпосередньо відбувалися військові дії або які були тимчасово окуповані, до тих регіонів, які вважалися умовно безпечними. Виникнення нової соціальної категорії «внутрішньо переміщена особа» (ВПО) вимагало розробки нормативно-правової бази, яка б регулювала статус цієї групи громадян, питання пов'язані з забезпеченням прав ВПО, їх безпеки та адаптації до нових реалій. Розробка цих нормативних актів відбувалася поступово, спираючись на міжнародних досвід та міжнародні стандарти в цьому питанні, при тісній співпраці владних органів України та міжнародних експертів – і на сьогодні цей процес ще продовжується.

Проведені дослідження демонструють, що ВПО 2014 року мають доволі високі показники інтеграції до приймаючих громад – на початку 2022 року 70% не планували повертатися та сприймали себе вже як членів тих громад, до яких вони перемістилися. Характерним для цих ВПО було те, що, зазвичай, вони обдуманно обирали ту громаду, до якої переселялися, переселення не були стихійними, ВПО мали особистісний капітал та прагнення включитися в усі процеси на новому місці. Крім цього, загальна сукупна кількість ВПО 2014 року була доволі незначною, тому для місцевих громад їх інтеграція не була проблематичною.

Початок повномасштабного вторгнення змінив масштаби внутрішньої міграції, яка досягла катастрофічних показників. У 2022 році міграції відбувалися більш стихійно, ситуативно, внутрішнє переміщення охопило людей дуже різних соціальних груп. Це все вимагало пристосування законодавства у сфері ВПО до нових реалій, у тому числі з широким залученням до справи забезпечення ВПО міжнародних та волонтерських організацій. Нова Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення, прийнята у 2023 році, вже робила головні акценти на евакуації та задоволенні гуманітарних потреб ВПО, адаптації на новому місці та інтеграції у приймаючі громади. Останнє, враховуючи масштаби внутрішніх переміщень, було стратегічно важливо для держави, бо саме швидка інтеграція дозволить перевести ВПО з категорії осіб, які потребують підтримки держави, в категорію осіб, які формують її податкову базу та забезпечують функціонування економіки.

Процес інтеграції залежить від ряду факторів, серед яких намір ВПО залишитися в приймаючій громаді, життєва позиція, наявність звичного кола спілкування, особливості утримання конкретного ВПО чи його родини. Пристосування ВПО у новій громаді передбачає задоволення основних потреб, серед яких можна виділити матеріальні (бюрократичні проблеми пов'язані зі статусом ВПО, фінансова підтримка, потреба в роботі та житлі) та нематеріальні (пристосування до вимог місцевого ринку праці, наявність місць

у садочка та потреба в соціальному догляді для людей з обмеженими можливостями, інформаційні ресурси для координації допомоги ВПО, психологічна підтримка, простір для спілкування тощо). Крім того, якщо взяти до увагу таку специфічну групу ВПО, як діти, то постає потреба в девайсах для навчання, доступу до інтернету, потреба в соціалізації та адаптації до нової спільноти, допомога в формуванні особистості дитини в умовах невизначеності та втрати дому й звичного оточення.

Дослідження показують, що інтеграція ВПО в громаду має передбачає комплексний підхід з боку місцевої влади, громадськості, міжнародних організацій тощо та охоплювати наступні напрямки: вирішення побутових та матеріальних питань (житло, працевлаштування, гуманітарна підтримка), адаптація (психологічна, правова підтримка, допомога у вивченні мови, місцевої історії та традицій тощо), зближення з громадою (спільні заходи та проекти для місцевих мешканців та ВПО), формування сприятливого клімату у взаємовідносинах ВПО та приймаючої громади (заохочення ВПО залучатися до життя громади, боротьба з упередженим ставленням до ВПО, заохочення до спільного діалогу, врахування потреб як ВПО, так і місцевих мешканців).

На сьогодні найбільший відсоток ВПО, орієнтованих на інтеграцію в нові громади, припадає на вікову групу 14-35 років, і навпаки – найбільш налаштовані на повернення ВПО вікової групи 60+. Це, з одного боку, може стати запорукою економічного посилення приймаючих громад за рахунок працездатних ВПО, з іншого боку – створити потенційно небезпечну демографічну ситуацію в регіонах, які знаходяться під тимчасовою окупацією, бо молоде покоління не налаштоване повертитися до попереднього місця проживання після деокупації.

Розділ III.

Взаємовідносини ВПО та приймаючих громад: основні проблеми та шляхи вирішення конфліктних ситуацій

Російська агресія, яка була розпочата у 2014 році на сході України та перейшла у стадію повномасштабної війни у лютому 2022 року, запустила процес активних міграційних процесів на території України. Подібні переміщення актуалізували питання пристосування вимушених мігрантів до нових умов, яке передбачало, перш за все, взаємодію з приймаючою громадою. Треба зазначити, що міграційні потоки у 2014 році та 2022 році відрізнялися не лише за масштабами, але й за географією (як вимушених мігрантів, так і приймаючих громад), особливістю ставлення до ВПО, стереотипами, що виливалося у різного роду напруження та конфлікти.

Внутрішньо переміщені особи 2014 року мали походили, перш за все, зі східних областей (Донецька та Луганська) та автономної республіки Крим. Більшість з них намагалася мігрувати якомога ближче від власного дому, тобто до сусідніх областей. Зі сходу ВПО переселялися у неокуповані частини Донецької та Луганської областей, Дніпропетровську та Харківську області. З Криму переїздили переважним чином в південний регіон – Миколаївська, Херсонська, Одеська області.

Відношення до ВПО різнилися в залежності від тієї області, куди вони переселилися. Відповідно до результатів опитування, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (грудень 2014 – січень 2015 років) було відзначено, що найбільш позитивно до ВПО ставилися саме в центральних регіонах України, респонденти, які переселилися в західні області та неокуповані регіони Донецької та Луганської областей відзначали більш негативне ставлення [7, с.64].

На питання, чи готові представники приймаючих громад надати допомогу, коли це потрібно, найбільше позитивних відповідей було отримано від тих, хто проживав в центральних областях (88,4%), нижчий цей показник був у східних (73,3%) та північних (75, 8%) областях. Найнижчий рівень готовності надати підтримку був відзначено на заході (31%) та на неокупованих територіях Донецької та Луганської областей (53,8%) [7,с.64].

Схожою виявилася ситуація і з довірою ВПО до представників приймаючих громад. На питання «Чи я довіряю представникам тієї громади, де я проживаю» стверджувальну відповідь надали 93% ВПО, які проживали в центрі, в проміжку від 72% до 77% ВПО, які проживали на півдні, півночі, та сході; і лише 55% тих, хто проживав на неокупованих частинах Донецької та Луганської областей та 17% тих, хто проживав в західних областях [7,с.64].

У той же час опитування представників приймаючих громад (органи державної влади, громадські організації, представники бізнесу та звичайні громадяни) в крупних містах з різних регіонів України (Київ, Харків, Херсон, Вінниця, Львів) продемонструвало, що приймаючі громади переважним чином відносяться до ВПО або нейтрально, або позитивно (81% респондентів), Самі ВПО у тих же міста в 75% випадків також заявили, що не відчують негативного ставлення або дискримінації [7,с.64].

Дослідження рамках проекту «Покращення комунікації спільнот, що постраждали від військового конфлікту, та їхніх зав'язків із внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні», які було проведене у липні-серпні 2016 року Київським міжнародним інститутом соціології продемонструвало, що переважна більшість представників приймаючих громад ставилося до ВПО позитивно або нейтрально (скоріш хороше – 27%, дуже хороше – 16%, нейтральне – 44%), лише 5% виказали негативне ставлення.

Треба відзначити, що вже на цьому етапі було помічено, що найвищий показник позитивного відношення до ВПО відзначався саме на неокупованих територіях Донецької та Луганської області (56%) та на Сході (52%). У Центрі до ВПО позитивно ставилося 39%, на Півночі –37%, на Півдні –26%, на

Заході – 25%. Київ продемонстрував падіння рівня позитивного ставлення до ВПО (лише 12% респондентів відносилися позитивно та 65% - нейтрально), тут також було зафіксовано найвищий рівень негативного ставлення до ВПО по всій Україні – 14% [32, с.59].

В рамках дослідження була відзначена залежність у ставленні до ВПО від наявності друзів та родичів у цій групі. Ті респонденти, хто має серед ВПО родичів, друзів, гарних знайомих краще до них відносяться – 66% таких опитуваних заявило про хороше ставлення до ВПО. Серед тих опитуваних, які ніколи не спілкувалися з ВПО, позитивне ставлення до них виказали лише 31% [32, с.33].

Відношення до переселенців демонструє і відповідь на питання «Чи відповідальні ВПО за те, що з ними сталося». 64% респондентів на це питання відповіло, що ВПО лише являються заручниками обставин, 27% вважають, що ВПО частково відповідальні за те, що трапилося на Сході [32, с.34].

Початок повномасштабного вторгнення актуалізував проблему вимушеної міграції в Україні. За результатами опитування, проведеного на початку повномасштабного вторгнення (12-17 травня 2022 року), було відзначено, що 61% респондентів з приймаючих громад позитивно та зі співчуттям ставилися до вимушених переселенців, 25% заявило, що не визначають різниці між ВПО та місцевими жителями, і лише 5% ставилося до ВПО з негативом [92].

Особливих регіональних відмінностей не було зафіксовано – позитивне ставлення до ВПО демонстрували в центральних областях 66% респондентів, в західних – 63%, в північній – 60%, в східних – 55%, в південних – 53%, в Києві – 59%. Найвищий рівень негативного сприйняття ВПО було зафіксовано в центральних регіонах (7%) та західних регіонах (9%). Тобто як найвищий рівень позитивного ставлення до ВПО, так і найвищий рівень негативного ставлення до ВПО було зафіксовано саме в тих областях, куди перемістилася найбільша кількість внутрішніх переселенців 2022 року. Але відсоток

негативного ставлення є значно нижчим, ніж у хвилю вимушеного переселення 2014 року [92].

Опитування 2023 року демонструвало готовність представників приймаючих громад працювати у напрямку інтеграції внутрішньо переміщених осіб: 75% опитаних з приймаючих громад заявляли, що готові співпрацювати з ВПО, і лише 19% були згодні, щоб ВПО були частиною громади, але у той же час не готові з ними взаємодіяти [78, с.13].

Щодо наявного напруження між місцевими та ВПО, то 58% представників приймаючих громад зазначило, що його немає або майже немає. З цим твердженням згодні 69% ВПО 2014 року та 65% ВПО 2022 року [78, с.14].

Найбільший відсоток лояльності по відношенню до ВПО зафіксовано у приймаючих громадах Дніпровської, Київської, Черкаської, Ужгородської областей, найменша лояльність відзначена в Хмельницькій, Львівській, Тернопільській областях [78, с.14].

Відповідно до соціологічного опитування «Уявлення про патріотизм та майбутнє України», яке провела до Дня Незалежності група Рейтинг (16-20 серпня 2023 року), позитивне та тепле відношення до ВПО мають 85% українців, нейтрально відносяться 10%, негативно – 5%. При чому було відзначене різне відношення до ВПО з різних регіонів. Найкраще ставлення зафіксовано по відношенню до вимушених переселенців з Запорізької та Херсонської області: 83% респондентів відносяться позитивно, 11% нейтрально, 5% холодно. Гірше ставлення зафіксовано відносно переселенців з Криму: 46% позитивно; 23% нейтрально; 31% холодно. Найбільш негативно сприймаються ВПО з так званих ДНР та ЛНР: по них позитивно ставиться лише 22% респондентів; нейтрально 18% та холодно 59% [76].

Треба зазначити що причини негативного ставлення до переселенців обумовлені як об'єктивними факторами, так і наявними стереотипами. Крім того треба відзначити що вони відрізняються у відношенні до переселенців 2014 року та 2022 року.

Переселенці 2014 року втикалися з упередженим ставленням переважним чином в таких напрямках: пошук роботи (28% респондентів стикалися самі, у 31% стикалися знайомі); пошук та оренда житла (38% респондентів стикалися самі, у 34% стикалися знайомі) [32, с.11]. Серед проявів упередженого ставлення можна також виокремити наступні (за регіональним принципом): ціннісні проблеми, прояви агресії, недовірливе ставлення з боку нових колег та однокласників (Львівська область); дискримінація при прийомі на роботу та оренді житла – майже половині респондентів відмовляли або збільшували оренду, коли дізнавалися, що вони з Донецької чи Луганської області (Київська область); сприйняття як сепаратисті, з опаскою, як людей, що вважають, ніби їм всі винні (Запорізька область); затягування з оформленням документів, відмова у роботі, упереджене ставлення на роботі, відмова від здачі житла (35%) (Харківська область); проблеми з пошуком житла (Херсонська область).

Таким чином, негативне ставлення до ВПО, перш за все, витікало з розуміння того, що вони створюють додаткове навантаження на інфраструктуру (забирають робочі місця), являються представниками багатих регіонів, тому мають статки та краще фінансове положення, ніж представники приймаючої громади (то практикувалося завищення оренди), є винуватцями подій на сході (сепаратисти, прихильники «руського миру» тощо).

Загалом, сприйняття ВПО багато у чому було пов'язано з наявними соціальними стереотипами щодо представників різних регіонів та регіональних розбіжностей. Ці стереотипи в контексті сприйняття ВПО було досліджено в рамках соціологічного дослідження, яке проводилося в межах проекту «Сприяння діалогу і примиренню в регіонах України» в 10 великих українських містах. В рамках дослідження було виявлено шість основних блоків стереотипів щодо ВПО 2014 року. Перший блок – ВПО є чужими за духом (вони чужі тим громадам, які їх прийняли, не мають бажання інтегруватися, паразитують на місцевих жителях, зверхні, агресивні до місцевих жителів та їх традицій, являються більш заможними, не хочуть

працювати, є прихильниками попереднього режиму). Другий блок – ВПО перебувають під впливом російської пропаганди та російських цінностей (вірять російським ЗМІ, міфам про фашистів та страшних бандерівців, вважають, що їх міста обстрілювали Збройні сили України, а їх самих переслідують за російську мову). Третій блок – ВПО не поважають українську мову та культуру (негативно ставляться до української мови, не знають та не бажають її знати, налаштовані проти українських цінностей, не поважають українську символіку та героїв, виступають проти Революції гідності та проти Збройних сил України). Блок чотири – ВПО є носіями ворожих цінностей (прихильники «руського миру», хочуть бути з Росією, бажають повернутися в СРСР, проти інтеграції до ЄС). Блок п'ять – ВПО винні у початку війни (винуваті у анексії Криму та війні на Донбасі, не хотіли відстоювати свої міста, не хочуть відвойовувати свою землю, ховаються за спинами інших, не планують повертатися). Блок шість – ВПО морально та фізично підтримують ворога (виступають за Путіна, підтримують ДНР і ЛНР, беруть участь у війні на боці сепаратистів) [7, с.58].

Дослідження, проведене організацією «Крим SOS», також виявило ряд стереотипів щодо ВПО, які були поширені в приймаючих громадах: ВПО підтримують сепаратистів в Донецькій та Луганській областях; забирають соціальні блага у місцевих (робота, житло), являються утриманцями, які збільшують навантаження на місцеві бюджети; не хочуть працювати, бо мають більші статки, ніж представники приймаючих громад, але претендують на державну допомогу; чоловіки не хочуть захищати свої домівки, а ховаються за спинами інших (особливо цей стереотип поширений в тих областях, де високі рівні мобілізації – Львівська та Вінницька) [7, с.59].

Після початку повномасштабного вторгнення відбулися певні трансформації у причинах та мотивах негативного ставлення до ВПО з боку представників приймаючих громад. Найбільший відсоток респондентів причиною негативного ставлення до ВПО назвали той факт, що переселенці активно розважаються, відвідують розважальні заклади в нових місцях

проживання, не зважаючи на те, що йде війна (58%). Крім цього, до найбільш популярних причин негативного ставлення до ВПО можна віднести наступні: небажання ВПО працювати (48%), невдячність за надану допомогу (48%), отримання матеріальної допомоги переселенцями, які мають високий рівень матеріального достатку – вищій ніж у місцевих жителів, які на допомогу претендувати не можуть (47%), не знання української мови та не бажання її вчити (48%) [92].

Треба відзначити, що після повномасштабного вторгнення змінилася географія ВПО: внутрішні переселенці 2022 року – це не лише вихідці зі східних областей, але й представники північних та південних областей, Києва, однак, не дивлячись на це, найчастіше негативні стереотипи продовжують використовуватися по відношенню до людей зі сходу України. Особлива недовіра простежується по відношенню до людей з донецькими та луганськими номерами, не дивлячись на те, що тимчасово окуповані громади існують і в Запорізькій, і в Херсонській областях. Серед стереотипів щодо ВПО цієї хвили можна відзначити наступні: небажання переселенців зі східних областей воювати в ЗСУ, захищати свою землю; відсутність бажання працювати, прагнення жити лише за рахунок гуманітарної допомоги та виплат; наявність крутих машин та високих статків; погане ставлення до орендованого житла; невміння та, головне, небажання говорити українською. Серед представників приймаючих громад вкоріненим є страх, що російськомовні ВПО приведуть за собою війну (Росія тепер почне «звільняти» ті регіони, коли російськомовні переселилися) [24].

Стереотипи, які існують у сприйнятті ВПО, так само як і більш об'єктивні причини негативного ставлення до переселенців з боку місцевих мешканців (забирають роботу, створюють додаткове навантаження на інфраструктуру тощо), сприяють збільшенню рівня конфліктності в громадах. У 2022 році БФ «Право на захист» було проведено комплексне дослідження «Практики взаємовідносин, конфлікти та тригерні теми серед українських ВПО та приймаючих громад, а також ЦІВ та місцевих громад», яке було

спрямоване саме на вивчення особливостей конфліктів між ВПО та приймаючими громадами, визначення їх причин та можливих шляхів вирішення. В рамках дослідження були опитані як ВПО, так і представники приймаючих громад (місцеві жителі та члени органів місцевої влади). В результаті було виокремлено декілька найпоширеніших типів конфліктних ситуацій, які можуть виникати між ВПО та приймаючою громадою: побутові, емоційні, культурні, у сфері надання та отримання допомоги.

Побутові конфлікти – це найбільш поширеніших тип конфлікту. Вони більше за інші хвилюють саме представників приймаючої громади. Серед проблем, які вони називали, неохайне поводження з речами власників та житлом з боку ВПО (стикалося «доволі часто» 11% респондентів, «рідко» - 26% респондентів). Також поширеною є ситуація, коли власник житла намагається отримати подвійну плату за оренду: з боку держави в межах програми «Прихисток» та від самих вимушених переселенців (кожен п'ятий опитаний представник органів влади громад стикався з такими випадками). При цьому серед ВПО лише 13% респондентів заявили про подібне. Взагалі, треба відзначити, що ВПО менше згадують про конфліктні ситуації побутового характеру, чим представники приймаючих громад [65, с.7-8].

Респонденти з групи ВПО зазначали наступні конфлікти та складні ситуації на побутовому рівні: зауваження господарів через різні побутові звички, підходи до харчування, прибирання, надмірне чи неекономне використання комунальних послуг (навіть в тих випадках, коли держава компенсує ці витрати); категорична відмова здавати житло ВПО, відмова в житлі через наявність дітей, тварин тощо; збільшення орендної плати без попередньої домовленості; конфлікти з сусідами чи господарями через галасливу поведінку дітей чи гучну музику.

Представники приймаючих громад акцентували увагу на наступних конфліктах: пошкоджене ВПО майно, неприбране житло після виїзду, недотримання чистоти в місцях колективного проживання, неповага до праці персоналу [65, с.18-19].

Серед рекомендацій щодо подолання цього типу конфліктів респондентами були озвучені наступні: чітко фіксувати правила поведінки та умови проживання; обговорювати непорозуміння без включення емоцій; йти на компроміс; ставитися один до одного з розумінням; залучати посередників; проводити психологічні тренінги; шукати можливості задовольнити потреби [65, с.20-21].

На другому місці стоять конфліктні ситуації, які виникають на емоційному рівні. З емоційними конфліктами респонденти як з ВПО, так і з приймаючих громад стикалися набагато частіше, ніж з побутовими. Такі конфлікти пов'язані, перш за все, зі стресом та психологічними травмами, вони часто виникають на порожньому місці. З недоречними та нестриманими проявами емоцій стикалися 58% ВПО, 59% представників приймаючих громад. На думку респондентів конфлікти часто виникають в чергах за гуманітарною допомогою, в місцях компактного проживання ВПО [65, с.8].

ВПО наголошували, що прагнуть уникати конфліктів, бо розуміють, що знаходяться на чужій території, у той же час представники приймаючих громад зазначали, що прикладають максимальних зусиль, щоб з розумінням ставитися до ВПО, до пережитого ними травматичного досвіду. Серед найпоширеніших емоційних конфліктів можна зазначити наступні: конфлікти між рідними через дрібниці та дітьми через погану поведінку; конфлікти в місцях компактного проживання ВПО; конфлікти ВПО та волонтерів; негативне, упереджене ставлення до ВПО, особливо з регіонів, сусідніх з Донбасом. Відзначено більшу емоційність та конфліктність у людей старшого віку, літніх людей [65, с.26-27].

Серед запропонованих способів вирішення подібного типу конфліктів були поради уникати конфліктів, які обумовлені емоціями; працювати з психологом; вести діалог про пережитий досвід; проводити просвітницьку роботу; поширювати соціальну рекламу, спрямовану на профілактику конфліктів; залучати до обговорення проблем і конфліктів лідерів громадської думки; встановлювати правила.

Конфліктні ситуації, пов'язані з ціннісними складовими. Провідною причиною подібних конфліктів є різний досвід, пережитий під час війни. З подібними ситуаціями стикалося 52% ВПО, 55% представників приймаючих громад. Також серед причин подібних конфліктів представники приймаючих громад відзначали наступні: той факт, що чоловіки ВПО ховаються від військкоматів (59%), мовні питання (56% респондентів зазначало, що ВПО важко переключитися на українську, 55% - що їм важко чути російську). Найгострішим постає саме питання мови, а його вирішення рідко буває конструктивним. З одного боку, є багато людей, у яких російська мова викликає негативні емоції, у той же час є багато російськомовних громадян, які або не можуть швидко перейти на українську мову, або не вважають цей перехід за необхідне. Рідше причинами конфліктів стає ментальність, звичаї, релігійні переконання [65, с.9].

Треба відзначити, що досвід респондентів щодо цього типу конфліктів дуже різниться. Серед позитивного досвіду у ціннісній сфері ВПО відзначали традиції, релігійність, високі людські якості жителів Західної України, ефективний розвиток малого та середнього бізнесу в цих регіонах. Представники приймаючих громад наголошували на вдячності ВПО, їх стійкості в подоланні життєвих труднощів, відкритість до місцевих жителів, бажання розмовляти українською мовою. Серед негативного досвіду ВПО згадують непорозуміння на мовленнєвому ґрунті, представників приймаючих громад неприємно зачіпає розповсюдженість російської мови в місцях компактного проживання ВПО, їх небажання вчити та використовувати українську мову.

Серед найбільш розповсюджених конфліктів в цьому блоці (хоча респонденти всіх груп і наголошували, що намагаються уникати конфліктів), можна виокремити наступні: ВПО відзначали, що представники місцевих громад вважають себе кращими українцями ніж ВПО, дорікають ВПО в їх недостатній українськості через мову, ідентичність, політичні погляди тощо та звинувачують ВПО в прагненні отримати допомогу, на яку вони не мають

права; спостерігається нетактовне відношення в офіційних установах, конфлікти в процесі оформлення допомоги; розповсюджені стереотипи про низький рівень культури ВПО, про збільшення рівня злочинності через них; відзначені конфлікти через російську мову та музику в публічних місцях; асоціація російської мови з військовою агресією, звинувачення на цьому тлі російськомовних ВПО в підтримці Путіна і війни; дорікання тим, що ВПО втекли від війни, уникають військоматів, не хочуть боронити свою землю.

Представники приймаючих громад відзначали конфлікти через відмову здавати ВПО житло; брак житла та високі ціни; конфлікти в місцях компактного проживання ВПО через мову, патріотизм, гуманітарну допомогу; конфлікти в межах ідеологічного протистояння схід та захід; повідомлення про новоприбулих ВПО у військомати; упереджене ставлення до чоловіків ВПО з боку місцевих; напруга через те, що військомати частіше видають повістки місцевим; покладення на ВПО відповідальності за війну [65, с.36-37].

Для попередження подібних конфліктів респонденти пропонували шукати індивідуальний підхід, не загострювати ситуацію; вчитися приймати відмінності та поважати їх; розвивати толерантність; не змушувати людей переходити на українську мову негайно; бути терпимими до людей, які лише вчать говорити українською мовою; обмінюватися досвідом, заводити знайомства та їздити до людей з інших регіонів; проводити спільні заходи; розширювати світогляд; проводити просвітницьку роботу щодо конфліктів, їх причин та профілактики; ненав'язливо мотивувати людей до використання української мови, цінування української культури, історії тощо; обмежувати вживання алкоголю; проводити профілактику стресу, збільшувати кількість позитивного контенту, щоб люди відволікалися від проблем [65, с.40].

Конфліктні ситуації, що виникають у сфері розподілу допомоги – вони пов'язані з браком ресурсу, складнощами з працевлаштуванням, втратою доходів, соціально-економічними проблемами. Найгостріше в цій сфері стоїть питання саме з працевлаштуванням. Також конфліктність має в собі принцип розподілу допомоги: 21% ВПО та 29% представників приймаючих громад

вважають, що є несправедливим те, що допомога надається тільки ВПО, а місцеві жителі, які також можуть знаходитися в скрутному становищі, отримати її не можуть [65, с.9].

Серед потенційно конфліктних ситуацій в цій сфері ВПО відзначали наступні: довгі черги за гуманітарною допомогою; обмежена кількість допомоги; зловживання в сфері отримання допомоги з боку ряду ВПО (наприклад, її продаж); неповні набори допомоги та звинувачення в розкраданні; конфлікти та бійки під час отримання допомоги; вигорання та втома волонтерів; неповага до волонтерів з боку ВПО; наявність дорогих машин (та інших атрибутів багатства) у отримувачів допомоги з числа ВПО, що викликає питання, чи потрібна їм допомога взагалі; проблеми з отриманням послуг ВПО, які не відносяться до пільгових категорій, через те, що пільговики приймаються без черги.

Представники приймаючих громад до цього переліку додали ще й наступні конфліктні ситуації: ВПО отримують допомогу в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; вимагають певні бренди, кращі речі, а потім їх вислають родичам або продають в інтернеті; практика гуманітарного туризму; маніпулювання та звинувачення в упередженому ставленні з метою отримання більшого обсягу допомоги; приклади шахрайства та зловживання з боку ВПО на робочому місці в приймаючій громаді; невдячність; порушення комендантської години, несправедливі скарги в поліцію та прокуратуру від ВПО на волонтерів щодо розкрадання гуманітарної допомоги [65, с.46-48].

Для вирішення проблем в цій сфері пропонувалося введення чіткого та прозорого обліку, бази даних та публічної звітності щодо надання допомоги; більш ефективна організація видачі допомоги; створення спеціальних додатків щодо обліку допомоги; попередній запис; правова відповідальність за продаж отриманої допомоги; розширення груп населення, які можуть претендувати на допомогу; адресна доставка допомоги найбільш вразливим категоріям громадян.

Крім зазначених вище основних типів конфліктних ситуацій респонденти ще згадувати наступні випадки: чоловікам ВПО складніше знайти роботу, бо роботодавець не хоче мати справу з військоматом у випадку призиву ВПО на службу; пріоритетний статус ВПО забирає у представників місцевої громади робочі місця, місця в дитячих садочках тощо; люди отримують статус ВПО та пільги, бо мають прописку в місцях, де йдуть військові дії, хоча давно там не живуть; проблеми з дотриманням трудового законодавства та виплатою заробітної плати в військовий час; конфлікти через підозру один одного в роботі на ворога [65, с.51].

На основі опитування з урахуванням позицій всіх сторін було вироблено рекомендації щодо попередження конфліктів та посилення згуртованості громади. В рамках цих рекомендацій було виокремлено декілька напрямків: інформаційний; ресурсно-розподільчий; громадський; згуртування; освітній; психологічний, нормативний; економічний.

В рамках інформаційного напрямку передбачалося здійснення наступних кроків та заходів: створення та поширення правил взаємної поведінки для ВПО та представників місцевих громад; вироблення чітких правил щодо отримання гуманітарної допомоги; забезпечення доступу до інформації ВПО та місцевим жителям; попередження поширення через ЗМІ інформації, що розпалює конфлікти; розповсюдження цифрових інструментів для пошуку ВПО інформації, отримання допомоги та послуг [65, с.51].

В сфері розподілу ресурсів пропонувалося забезпечити базові побутові умови (соціальне житло, фінансова та гуманітарна допомога) родинам, що потребують цього, як з числа ВПО, так і з числа місцевих мешканців; забезпечити рівний доступ до послуг та ресурсів громади для всіх; вивчати потреби та видавати допомогу відповідно до цих потреб [65, с.52].

Розвиток громадського сектору передбачає співпрацю з органами місцевої влади та має включати посилення спроможності організацій; ефективну роботу гуманітарних центрів; покращення координації та співпраці державних служб між собою та з благодійними організаціями; проведення

громадських слухань; залучення грантів на соціальні цілі; формування працюючих механізмів громадського контролю за представниками місцевої влади; залучення ВПО до волонтерських проєктів; організація громадських оплачуваних робочих місць [65, с.52].

З метою збільшення згуртованості громади пропонується проводити діалоги порозуміння між ВПО, місцевими жителями, органами влади, громадським сектором; спільних культурних, спортивних, громадських заходів в громаді; залучення молоді до активностей громади [65, с.53].

Освітні та просвітницькі програми мають включати поширення інформації про недискримінацію та ненасильницьке спілкування; створення освітніх хабів; залучення ЗМІ до просвітницької роботи; робота з молоддю та дітьми щодо порозуміння в дитячих садочках, школах, закладах вищої освіти [65, с.54].

Психологічний напрямок передбачає підвищення рівня психологічних знань місцевих жителів, ВПО, спрямованих на розуміння стресових і травматичних станів, оволодіння навичками першої психологічної допомоги та самопомоги, створення систем доступної психологічної допомоги для дорослих і дітей [65, с.54].

Щодо нормативного напрямку, то пропонується створити діючу дорожню карту по адаптації ВПО в приймаючу громаду, яка передбачає знайомство ВПО з їх правами та механізмами їх захисту, надання безкоштовної юридичної допомоги [65, с.54].

В межах економічного напрямку передбачається залучення коштів, в тому числі грантових, на розвиток підприємства для ВПО; створення робочих місць та залучення інвестицій в громаду, в тому числі на грантовій основі [65, с.55].

Взагалі, 86% респондентів вважає, що саме діалог є найбільш дієвим механізмом вирішення конфліктів (82% представників приймаючих громад, 90% ВПО 2014 року, 92% ВПО 2022 року) [32].

На сьогодні проблема встановлення порозуміння, попередження та вирішення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами є надзвичайно актуальним питанням, враховуючи масштаби внутрішніх переміщень в умовах повномасштабного російського вторгнення. Саме тому в цьому напрямку реалізується ціла низка різноманітних програм за спільної ініціативи державної влади та громадських організацій. Серед них треба відзначити програму «Єднання заради дії», яка була започаткована ще до повномасштабного вторгнення у 2021 році. Ця програма має на меті об'єднати ВПО, членів приймаючих громад, представників місцевого самоврядування, уряду, ЗМІ та громадськості задля вирішення конфліктів, сприяння інтеграції ВПО, надання всебічної підтримки для розробки місцевих та національних планів інтеграції ВПО та стабілізації ситуації в Україні [23].

Програма реалізується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) в Україні, Благодійною організацією «Благодійний фонд «Стабілізаційний Суппорт Сервісез» за підтримки Державного департаменту США в 25 громадах 15 областей України, вона орієнтована, перш за все, на дітей та молодь з числа ВПО, представників приймаючих громад, уряду та ЗМІ. В межах діяльності програми виокремлено наступні пріоритетні напрямки: психологічна допомога для ВПО, зокрема шляхом створення груп самопідтримки (щоб пережити травматичний досвід, навчитися регулювати емоційний стан, краще розуміти себе та оточуючих); впровадження методології IREX «Єдина громада» та «Вивчай та розрізняй» для ВПО та членів приймаючих громад (з метою покращення діалогу, підвищення соціальної згуртованості); грантова підтримка заходів, спрямованих на інтеграцію дітей та підлітків в приймаючу громаду; проведення «Академії адвокатури» та вебінарів «Почути кожного» для представників громадських та некомерційних організацій з метою просування прав та інтересів ВПО; надання малих грантів для підтримки адвокаційних проєктів; оцінка особливостей висвітлення питань, пов'язаних з ВПО, та перешкоджання поширення мови ворожнечі та стереотипів щодо них; тренінги для журналістів

та надання грантів для підтримки локальних медіа та журналістів, що займаються висвітленням проблем ВПО; наданням грантової підтримки місцевим хабам для ВПО; проведення спільних воркшопів для виявлення потреб ВПО різних вікових груп та пошуку спільних рішень; сприяння діалогу ВПО та місцевої влади; створення інтерактивних ресурсів для ВПО; підвищення спроможності місцевої влади реалізовувати політику, спрямовану на підтримку ВПО; проведення зустрічей щодо реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень, які стосуються внутрішнього переміщення, на період до 2024 року [23].

Однією з ініціатив, запропонованих в межах цієї програми, стало створення рад внутрішньо переміщених осіб при місцевих та обласних органах влади (ради ВПО). Відповідно до визначення, яке дається на офіційному сайті програми «Рада ВПО – це консультативно-дорадчий орган, який об'єднує між собою внутрішньо переміщених осіб з проактивною громадянською позицією, відповідним досвідом і знаннями, щоб ефективніше захищати права та інтереси ВПО в регіоні. Така рада діє на добровільних, позапартійних і волонтерських засадах» [23].

Перші такі ради з'явилися в Україні у 2020 році, їх положення та особовий склад було затверджено рішеннями міських рад, серед них Координаційні ради при Запорізькому міському голові (19 осіб), при Виконавчому комітеті Краматорської міської ради (20 осіб), у Харкові (35 осіб). В 2021 році процес створення рад продовжився (ради були створені у Києві, Кривому розі, Каменську). Повноваження цих рад визначалися в кожному окремому випадку, але спільними були наступні задачі: розгляд, аналіз та моніторинг питань, які належать до сфери захисту ВПО; подача рекомендацій, пропозицій, проектів; участь у розробці місцевих програм, спрямованих на забезпечення ВПО; співпраця з громадськими та благодійними організаціями; інформування громадськості, розробка річного плану діяльності та звітування щодо його виконання; проведення різноманітних заходів [23].

Повномасштабне вторгнення та зростання кількості ВПО (за деякими даними до 7 мільйонів) прискорило процес створення рад ВПО. У 2022 році вони були створені у таких містах як Ужгород, Чернівці, Жмеринка, у 2023 році їх вже було 26 (найбільша кількість була створена саме в Хмельницькій області, де кількість ВПО під час повномасштабного вторгнення збільшилася в 21 раз) [23].

Великі масштаби ВПО, значна доля яких не планує повертатися (близько 20%) актуалізувало питання їх ефективної інтеграції, саме тому процес створення та функціонування рад ВПО у 2023 році було вирішено поставити під державний контроль. 4 серпня 2023 року Кабінет міністрів України ухвалив Постанову «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» (за проектом Міністерства реінтеграції з метою виконання Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року) [75].

Документом було визначено, що «Рада з питань внутрішньо переміщених осіб є консультативно-дорадчим органом, який утворюється на підставі розпорядження голови місцевої державної адміністрації (начальника військової адміністрації) для участі у реалізації регіональної політики у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, сприяння діяльності територіальних громад у розвитку ефективних механізмів їх адаптації та інтеграції» [64].

Серед основних задач Ради ВПО в цьому Положенні були визначені наступні: сприяння в реалізації громадянських і політичних прав внутрішньо переміщених осіб, прав в сфері соціального захисту; сприяння діяльності територіальних громад у розвитку ефективних механізмів адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб; організаційна, методична та консультативна підтримка суб'єктів господарювання, які в установленому законодавством порядку перемістили свої виробничі потужності та активи; сприяння залученню внутрішньо переміщених осіб до вирішення питань місцевого значення; подання пропозицій щодо прийняття нових та внесення

змін до діючих нормативно-правових актів у сфері захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб; налагодження співпраці з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, представниками громадських об'єднань, міжнародних і наукових організацій, засобів масової інформації, інших інститутів громадянського суспільства, фізичними та юридичними особами з питань захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб; проведення моніторингу стану виконання місцевими органами виконавчої влади повноважень у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб; сприяння в застосуванні принципів гендерної рівності у зменшенні напруги та ризиків виникнення конфліктів між територіальною громадою та внутрішньо переміщеними особами [64].

Відповідно до постанови до складу ради має входити 18 осіб, з яких внутрішні переселенці (9 осіб), представники органу влади, при якому утворена рада (6 осіб), представники громадських об'єднань, які займаються захистом прав ВПО (3 особи). Також було рекомендовано обласним, міським, районним військовим адміністраціям утворити Ради з питань ВПО та затвердити положення про зазначені ради з урахуванням Типового положення до 1 вересня 2023 року [84].

Висновки до Розділу III.

Зростання масштабів внутрішніх переміщень населення на території України в результаті повномасштабного російського вторгнення актуалізувало питання налагодження конструктивних взаємовідносин між ВПО та приймаючими громадами, розборки нових підходів до вирішення проблем та подолання конфліктів, які можуть виникати між ВПО та представниками приймаючих громад. Особливо, враховуючи, що потоки вимушених мігрантів у 2014 році та 2022 році відрізнялися масштабами,

географією (як місце походження ВПО, так і приймаючих громад), особливістю ставлення з боку місцевого населення та стереотипами, через призму яких місцеві сприймали вимушених переселенців.

Порівнюючи ставлення до ВПО різних років, ми дійшли висновку, що найбільш лояльно до переселенців 2014 року ставилися у центральних та східних областях – саме в ці регіони перемістилася переважна більшість ВПО. Також було відзначено, що більш позитивне ставлення було у тих представників приймаючих громад, які мали знайомих, друзів чи родичів серед ВПО. Найвищий показник негативного ставлення до ВПО було зафіксовано в м.Київ (відмова в прийомі на роботу, в здачі житла в оренду, завищені ціни на оренду), що можна тим, що ВПО, з одного боку, створювали конкуренцію, з іншого, сприймалися як лояльні попередньому режиму (Донбас дорівнює Янукович).

Характерною рисою ВПО 2022 року стало те, що вони походили з самих різних регіонів України, тому особливих регіональних відмінностей щодо ставлення до вимушених переселенців в умовах повномасштабного вторгнення не було відзначено: більшість представників приймаючих громад у всіх регіонах країни відносилися до ВПО позитивно. Рівень негативного ставлення був набагато нижчим, ніж у 2014 році. Якщо ж все ж таки спробувати відзначити ті регіони, де до ВПО ставилися найбільш позитивно та найбільш негативно, то в обох випадках це будуть ті області, куди переселилося найбільше ВПО – центральні та західні. Особливістю щодо сприйняття ВПО цієї хвилі було те, що відзначалося різне відношення в приймаючих громадах в залежності від того, з якого регіону походить ВПО: найкраще ставлення було до переселенців з запорізької та херсонської області, гірше до переселенців з Криму, найбільш негативне до тих, хто виїхав з так званих ДНР та ЛНР. При цьому, було відзначено, що більшість представників приймаючих громад була налаштована на інтеграцію ВПО та була готова з ними співпрацювати (75% респондентів).

Загалом, негативне ставлення до ВПО обумовлене як об'єктивними факторами (створюють додаткове навантаження на інфраструктуру та місцевий бюджет, забирають робочі місця у місцевих, місця у дитячих садочках тощо), так і наявними стереотипами: ВПО чужі для громади та не хочуть до неї інтегруватися; являються прихильниками «руського миру» та носіями його цінностей; перебувають під впливом російської пропаганди; не поважають, не знають та не бажають знати українську мову та культуру; винні у початку війни та підтримують ворога; не хочуть захищати свою землю; не бажають працювати та являються утриманцями. У 2022 році зазначені стереотипи доповнилися наступними: багаті, але претендують на допомогу; невдячні; розважаються та насолоджуються життям, поки інші захищають українську землю. Було відзначено, що всі ці негативні стереотипи найчастіше використовуються щодо ВПО, які є вихідцями з Донецької та Луганської областей (особливо територій так званих ДНР та ЛНР).

На сьогодні проблема встановлення порозуміння, попередження та вирішення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами є надзвичайно актуальним питанням, враховуючи масштаби внутрішніх переміщень в умовах повномасштабного російського вторгнення (за деякими даними близько 7 мільйонів ВПО). Саме тому в цьому напрямку активно співпрацюють держава, органами місцевого самоврядування, громадські та міжнародні організації.

На основі аналізу особливостей виникнення конфліктів між ВПО та представниками приймаючих громад можна виокремлено декілька основних типів конфліктів: побутові, емоційні, культурні, у сфері надання та отримання допомоги. Найважливішим способом подолання конфліктів всі сторони визначили діалог. Аналізуючи інструменти сприяння цьому діалогу, можна виокремити програму «Єднання заради дії», яка спрямована саме на розвиток взаєморозуміння в громадах та попередження конфліктів. Одна із її ініціатив, а саме Рада ВПО, у серпні 2023 році вже отримала офіційне державне закріплення – ставши консультативно-дорадчим органом при місцевих адміністраціях. Все це є свідченням того, що в теперішніх умовах держава бере

курс на сприяння інтеграції ВПО та їх перетворення на повноцінних членів приймаючих громад, бо враховуючи масштаби внутрішніх переміщень та розуміння того, що завершення війни не буде швидким, від налагодження взаємодії в середині громад залежить стабільний розвиток країни у всіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній тощо).

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження особливостей взаємовідносин та основних конфліктних ситуацій, що виникають між приймаючими громадами та ВПО в процесі інтеграції останніх, ми дійшли наступних висновків:

1. Всі існуючі підходи до визначення категорії «інтеграція» можна поділити на дві групи. Прихильники першого підходу розуміють інтеграцію як процес або стан системи, прихильники другого підходу вбачають в інтеграції функцію системи. В межах нашого дослідження ми розглядали інтеграцію як рівень відданості членів соціальної групи спільними нормам і цінностям, задачам інтересам, являється критерієм, який свідчить про наявність сформованої громадянської свідомості та довіри між всіма соціальними групами в громаді.

Невід'ємною складовою інтеграційних процесів є зіткнення інтересів, яке у свою чергу призводить до виникнення конфліктів, саме тому конфлікти завжди супроводжують інтеграцію. Аналізуючи існуючі механізми вирішення конфліктних ситуацій між ВПО та приймаючими громадами, ми дійшли до висновку, що найбільш дієвим механізмом на сьогодні є фасилітований діалог та медіація.

2. Аналіз наукового доробку з теми продемонстрував, що питання, пов'язані з інтеграцією ВПО, являються об'єктом вивчення багатьох науковців, які працюють в межах різних наукових напрямків (соціологи, економісти, правознавці, фахівці з державного управління тощо), про що свідчить значний науковий доробок з цієї теми. Це є підтвердженням важливості питань, пов'язаних з вимушеною міграцією, як в теоретичному, так і в практичному вимірі, особливо з урахування того, що військові дії тривають, значні українські території знаходяться під тимчасовою російською окупацією, тому подальші переміщення населення в межах країни будуть

продовжуватися. Наявність чисельної джерельної бази, у тому числі значної кількості нормативно-правових актів, аналітичних доповідей, звітів соціологічних досліджень, також є свідченням зацікавленості цією темою як наукової спільноти, так і державних структур. Для досягнення поставленої мети та завдань нами було використано системний підхід та ряд загальнонаукових й спеціальних методів дослідження (термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод тощо).

3. Процес інтеграції внутрішніх переселенців, які були змушені покинути місце свого постійного проживання через російську військову агресію на сході у 2014 році та в наслідок початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, має свою специфіку. ВПО 2014 року мають доволі високі показники інтеграції до приймаючих громад – на початку 2022 року 70% з них не планували повертатися та сприймали себе вже як членів тих громад, до яких вони перемістилися. Характерним для цих ВПО було те, що, зазвичай, вони обдуманно обирали ту громаду, до якої переселялися, переселення не були стихійними, ВПО мали особистісний капітал та прагнення включитися в усі процеси на новому місці. Крім цього, загальна сукупна кількість ВПО 2014 року була доволі незначною, тому для місцевих громад їх інтеграція не була проблематичною.

Початок повномасштабного вторгнення змінив масштаби внутрішньої міграції, яка досягла катастрофічних показників. У 2022 році міграції відбувалися більш стихійно, ситуативно, внутрішнє переміщення охопило людей дуже різних соціальних груп. На сьогодні процес інтеграції ВПО різниться в різних громадах та залежить від ряду факторів, серед яких намір ВПО залишитися в приймаючій громаді, життєва позиція, наявність звичного кола спілкування, особливості утримання конкретного ВПО чи його родини.

Дослідження показало, що інтеграція ВПО в громаду має передбачати комплексний підхід з боку місцевої влади, громадськості, міжнародних організацій тощо та охоплювати наступні напрямки: вирішення побутових та

матеріальних питань (житло, працевлаштування, гуманітарна підтримка), адаптація (психологічна, правова підтримка, допомога у вивченні мови, місцевої історії та традицій тощо), зближення з громадою (спільні заходи та проєкти для місцевих мешканців та ВПО), формування сприятливого клімату у взаємовідносинах ВПО та приймаючої громади (заохочення ВПО залучатися до життя громади, боротьба з упередженим ставленням до ВПО, заохочення до спільного діалогу, врахування потреб як ВПО, так і місцевих мешканців).

На сьогодні найбільший відсоток ВПО, орієнтованих на інтеграцію в нові громади, припадає на вікову групу 14-35 років, і навпаки – найбільш налаштовані на повернення ВПО вікової групи 60+. Це, з одного боку, може стати запорукою економічного посилення приймаючих громад за рахунок працездатних ВПО, з іншого боку – створити потенційно небезпечну демографічну ситуацію в регіонах, які знаходяться під тимчасовою окупацією, бо молоде покоління не налаштоване повертатися до попереднього місця проживання після деокупації.

4. Існують відмінності у сприйнятті приймаючими громадами ВПО різних хвиль та відповідно до цього виникають різні конфліктні ситуації. Відзначено, що найбільш лояльно до переселенців 2014 року ставилися у центральних та східних областях – саме в ці регіони перемістилася переважна більшість ВПО. Також було відзначено, що більш позитивне ставлення було у тих представників приймаючих громад, які мали знайомих, друзів чи родичів серед ВПО. Найвищий показник негативного ставлення до ВПО було зафіксовано в м.Київ (відмова в прийомі на роботу, в здачі житла в оренду, завищені ціни на оренду), що можна пояснити тим, що ВПО, з одного боку, створювали конкуренцію, з іншого, сприймалися як лояльні попередньому режиму (Донбас дорівнює Янукович).

Характерною рисою ВПО 2022 року стало те, що вони походили з самих різних регіонів України, тому особливих регіональних відмінностей щодо ставлення до вимушених переселенців в умовах повномасштабного вторгнення не було відзначено: більшість представників приймаючих громад

у всіх регіонах країни ставилися до ВПО позитивно. Рівень негативного ставлення був набагато нижчим, ніж у 2014 році. Особливістю сприйняття ВПО цієї хвилі було те, що відзначалося різне відношення в приймаючих громадах в залежності від того, з якого регіону походить ВПО: найкраще ставлення було до переселенців з запорізької та херсонської області, гірше до переселенців з Криму, найбільш негативне до тих, хто виїхав з так званих ДНР та ЛНР. При цьому, було відзначено, що більшість представників приймаючих громад була налаштована на інтеграцію ВПО та була готова з ними співпрацювати (75% респондентів).

Загалом, негативне ставлення до ВПО обумовлене як об'єктивними факторами (створюють додаткове навантаження на інфраструктуру та місцевий бюджет, забирають робочі місця у місцевих, місця у дитячих садочках тощо), так і наявними стереотипами: ВПО чужі для громади та не хочуть до неї інтегруватися; являються прихильниками «руського миру» та носіями його цінностей; перебувають під впливом російської пропаганди; не поважають, не знають та не бажають знати українську мову та культуру; винні у початку війни та підтримують ворога; не хочуть захищати свою землю; не бажають працювати та являються утриманцями. У 2022 році зазначені стереотипи доповнилися наступними: багаті, але претендують на допомогу; невдячні; розважаються та насолоджуються життям, поки інші захищають українську землю. Було відзначено, що всі ці негативні стереотипи найчастіше використовуються щодо ВПО, які є вихідцями з Донецької та Луганської областей (особливо територій так званих ДНР та ЛНР).

5. На сьогодні проблема встановлення порозуміння, попередження та вирішення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами є надзвичайно актуальним питанням, тому в цьому напрямку активно співпрацюють держава, органи місцевого самоврядування, громадські та міжнародні організації. На основі аналізу особливостей виникнення конфліктів між ВПО та представниками приймаючих громад можна виокремлено декілька основних типів конфліктів: побутові, емоційні, культурні, у сфері надання та отримання

допомоги. Найважливішим способом подолання всіх типів конфліктів респонденти з різних груп визначали діалог. Серед інструментів сприяння діалогу можна виокремити програму «Єднання заради дії», яка спрямована саме на розвиток взаєморозуміння в громадах та запобігання конфліктів. Одна із її ініціатив, а саме Рада ВПО, у серпні 2023 році вже отримала офіційне державне закріплення – ставши консультативно-дорадчим органом при місцевих адміністраціях. Все це є свідченням того, що в теперішніх умовах держава бере курс на сприяння інтеграції ВПО та їх перетворення на повноцінних членів приймаючих громад, бо враховуючи масштаби внутрішніх переміщень та розуміння того, що завершення війни не буде швидким, від налагодження взаємодії в середині громад залежить стабільний розвиток країни у всіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірева О. М. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2016. 140 с.
2. Балакірева О. М. Ключові аспекти соціальної інтеграції і адаптації внутрішньо переміщених осіб у контексті захисту їх соціально-економічних прав. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%96-%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-%D1%83-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83-%D1%97%D1%85-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.pdf> (дата звернення: 30.05.2023)
3. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viyny>

4. Боженко Н. В. Впровадження медіації в адміністративних судах України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 2. Ч. 1. С. 45–48.
5. Бондар Т. Доступ до медичних послуг та психологічний стан внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Bondar.pdf> (дата звернення: 27.03.2023).
6. Бубняк С. Внутрішньо переміщені особи в контексті сучасних міграційних процесів в Україні. Грані. 2019. №11. С.56-68. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/287325193.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).
7. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2016. 140 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://ief.org.ua/docs/sr/295.pdf> (дата звернення: 17.09.2023).
8. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/?t=152&from=&till=&m=6> (дата звернення: 30.05.2023).
9. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf (дата звернення: 13.01.2018).
10. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
11. ВР ухвалила новий Виборчий кодекс, який дозволяє переселенцям голосувати на місцевих виборах. Zmina. 19.12.2019. URL: <https://zmina.info/news/vr-uhvalyla-novyj-vyborchuj-kodeks-yakuj-dozvoluaye-pereselencyam-golosuvaty-na-miscevyh-vyborah/> (дата звернення: 30.05.2023).
12. В Україні фіксується погіршення відносин між місцевим населенням та переселенцями із зони АТО. URL: <https://press.unian.ua/press/1810571-v-ukrajini-fiksuetsya-pogirshennyavidnosin-mij-mistsevimi-naselennyam-ta-pereselentsyami-iz-zoniato-doslidjennya.html> (дата звернення: 15.04.2023).
13. Газізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціокультурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади.

- Українознавство. Гуманітарні виклики XXI ст. 2019. С.83-96. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/188243> (дата звернення: 30.05.2023)
14. Грабова Я. О. Конституційно-правовий статус внутрішньо-переміщених осіб в Україні. Митна справа. 2015. №2 (98), частина 2, книга 2. С. 47–51.
 15. Гусак Н., Семигіна Т., Трухан С. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. Український соціум. 2015. № 2 (53). С. 65–72.
 16. Данільян О. Г. Політична влада як механізм розв'язання суперечностей у сучасних соціальних системах. Актуальні проблеми державного управління. 2001. № 1(9). С. 162—188.
 17. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у XXI ст. / пер. з нім. А. Орган. К. : Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2006. 109 с.
 18. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. №3. С. 34–43.
 19. Динаміка міграції в Україні: де зареєстровано найбільше переселенців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/31/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zareyestrovano-najbilshepereselencziv> (дата звернення: 04.07.2023)
 20. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 30.05.2023).
 21. Доронюк Т., Солодько А. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України. Центр дослідження суспільства. URL: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/045/original/CSR_IDP.pdf?1400493355 23 (дата звернення: 27.07.2013).
 22. Дяченко А. Напрями підвищення рівня інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3 (38). С. 62–68.
 23. Єднання заради дії. Офіційний сайт. URL: <https://yednanniazaradydii.org.ua/about-project/> (дата звернення: 30.05.2023).
 24. Єсіна Н. «Луганські» на крутих автівках та «мовне питання»: як виникають стереотипи про переселенців та чому їх варто позбутися. ШоТам. 03.08.2023. URL: <https://shotam.info/iak-vynykaiut-stereotypy-pro-pereselentsiv-ta-chomu-ikh-varto-pozbutysia/> (дата звернення: 30.05.2023).
 25. Завдання Мінреінтеграції на 2023 рік – інтеграція внутрішніх переселенців. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 06.02.2023. URL: <https://minre.gov.ua/2023/02/06/zavdannya-minreintegracziyi-na-2023-rik-integracziya-vnutrishnih-pereselencziv/>

26. Задорожна М. Вирішення конфліктів як основа демократизації суспільної свідомості та підвищення ефективності державного управління. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2014. №14. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26764/zadorozhna.pdf> (дата звернення: 12.10.2023)
27. Закіров М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: сучасні реалії. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2206:vnutrishno-peremishcheni-osobi-v-ukrajini-suchasni-realiji-2&catid=63&Itemid=393 (дата звернення: 25.05.2023).
28. Закон України «Про біженців» від 24.12.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3818-12> (дата звернення: 11.03.2023).
29. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
30. Закон України «Про медіацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 12.10.2023).
31. Закон України «Про національну безпеку України» 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
32. Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20160111_Shpiker-report/Rep_Internews.ukr.pdf (дата звернення: 17.09.2023).
33. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_14_ukr_web.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
34. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: загальнонаціональне опитування населення, раунд 9, 17 - 26 вересня 2022 року. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-zagalnonacionalne-opituvannya-naselennya-raund> (дата звернення: 30.05.2023).
35. Іванець Т. М. Особистісна складова соціальної безпеки внутрішньо переміщених осіб в умовах російської військової агресії. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2023, Вип. 98. С.17 – 25. DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.98.2>
36. Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Cedos. 29.07.2018. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpo-integration-index/> (дата звернення: 30.05.2023).

37. Інституційна (не)спроможність вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Doroniuk.pdf> (дата звернення: 09.09.2023)
38. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_vo_2018_da_compressed.pdf (дата звернення: 25.05.2023).
39. Ключник А. В., Галунець Н. І., Гусенко А. А. Медіація як спосіб вирішення конфліктів в громадах у процесі децентралізації. Таврійський науковий вісник. 2022. №2. С.57-66. URL: <https://www.journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/204/191> (дата звернення: 12.10.2023).
40. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла 1 млн. 382 тисяч, – ООН. URL: <https://ua.112.ua/suspilstvo/chyslovnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-dosiahlo-1-mln-382tysiach-oon-244663.html> (дата звернення: 23.07.2023).
41. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Sotsialne-samopochuttia-vnutrishno-peremishchenykh-osib.-Kovalisko-N.V.-Bubniak-S.M..pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
42. Ковальчук Ю.М. Щодо поняття об'єднаної територіальної громади як елемента правового регулювання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. №29. С.87-90. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc29/part_1/24.pdf (дата звернення: 12.10.2023).
43. Конєв І. Виборчі поневір'яння переселенців. 05.02.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/5/7205746/> (дата звернення: 30.05.2023).
44. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 25.05.2023).
45. Коріновська А. В Україні презентували стратегію щодо внутрішніх переселенців до 2025 року. Що вона передбачає. Суспільне.Новини. URL:

- <https://suspilne.media/388076-v-ukraini-prezentuvali-strategiu-sodo-vnutrisnih-pereselenciv-do-2025-roku-so-vona-peredbacae/> (дата звернення: 25.05.2023).
46. Короход Я. Теоретичні аспекти розуміння політичного конфлікту. Політичний менеджмент. 2013. №59. С.30-37. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/korokhod_teoretychni.pdf (дата звернення: 12.10.2023)
 47. Красіловська З. В. Умови застосування медіації для врегулювання спорів із органами публічної влади: вітчизняний та зарубіжний аспекти. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 4(51). С. 200–207.
 48. Курносенко Л. Соціальна інтеграція об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації: теоретичні підходи. Теорія та історія державного управління. 2019. №79. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/185424> (дата звернення: 12.10.2023)
 49. Максимовська Н. О. Соціальна робота з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціокультурне середовище міської громади. СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний електронний зб. наук. праць із соціології та соціальної роботи. 2018. № 7 С. 64–66.
 50. Міхеєва О. К., Серєда В. В. Соціологічне дослідження «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації». URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/sociology/nauka/oksana-miheieva-viktoriya-seredasociologichne-doslidzhennya-suchasni-ukrayinski-vnutrishno> (дата звернення: 04.09.2023).
 51. Нестеренко Л. Б. Діалог як інструмент комунікації в територіальних громадах. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15634/%d0%9d%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%9b.%20%d0%91.%20%d0%94%d1%96%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b3%20%d1%8f%d0%ba%20%d1%96%d0%bd%d1%81%d1%82%d1%80%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%20%d0%ba%d0%be%d0%bc%d1%83%d0%bd%d1%96%d0%ba%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%b2%20%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d1%85%20%d0%b3%d1%80%d0%be%d0%bc%d0%b0%d0%b4%d0%b0%d1%85.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.10.2023)
 52. Новікова О. Ф. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.

53. Олійник Л. Місцеві громади та внутрішня міграція населення: виклики під час воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання. URL: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> (дата звернення: 25.05.2023).
54. Особливості інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб у нових територіальних громадах: питання реалізації політичних прав і свобод. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/perem_osoby-2f1a8.pdf (дата звернення: 25.05.2023).
55. Оцінка потреб та можливостей зайнятості внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/4509/wcms_464289.pdf (дата звернення: 14.02.2023).
56. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. Український соціум. 2018. № 4 (67). С. 53–69.
57. Переселенці можуть подати заявку на отримання ваучера на навчання онлайн. Урядовий портал. 05.06.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pereselentsi-mozhut-podatyi-zaiavku-na-otrymannia-vauchera-na-navchannia-onlain#:~:text=%D0%97%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%B4%D1%83%D1%80%D1%83%20%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F,%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%89%D1%83%D0%BA%2C%20%D1%8F%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8F%20%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD%D1%8F>. (дата звернення: 30.05.2023).
58. Піроцький Б. Ю., Тищенко Н. І. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. Молодий вчений. № 10 (13). 2014. С. 124–126.
59. Подковенко Т. О., Фігун Н. І. Інститут медіації у механізмі вирішення правових спорів: основні ідеї та принципи. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3. С. 36–40.
60. Полянська В. Ю. Медіація політичних конфліктів як інструмент гармонізації політичних відносин. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. 4/5(72/73), лип. – жовт. С. 121–129.
61. Попок А. А., Дяченко А. В. Приймаюча громада як суб'єкт інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2020. №2. С. 21-29. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/14/13> (дата звернення: 12.10.2023)

62. Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
63. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
64. Постанова Кабінету міністрів України від 04 червня 2023 р. №812 «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2023)
65. Практики взаємовідносин, конфлікти та тригерні теми серед українських ВПО та приймаючих громад, а також репатріантів та місцевих громад: звіт дослідження. ТОВ «ІНФО САПІЄНС ІНТЕРНЕШНЛ», БФ «Право на Захист». Київ, 2022. 80с. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/255/R2P_Research_full_report_UKR.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
66. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році: аналіт. доп. Нац. ін-ту стратегічних досліджень до щорічного Послання Президента України до ВРУ. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNYA_2018_FINAL_Oct_02.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
67. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (дата звернення: 27.06.2023)
68. Про соціальний діалог в Україні : Закон України № 2862-VI від 23 грудня 2010 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення: 12.10.2023)
69. Про соціальний захист вимушених переселенців та прирівняних до них осіб. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2664 (дата звернення: 16.05.2023).
70. Проблеми і потреби внутрішньо переміщених осіб: результати якісного дослідження. URL: <https://activegroup.com.ua/2022/05/31/problems-i-potrebi->

- vnutrishno-peremishhenix-osib-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/ (дата звернення: 30.05.2023) (26)
71. Регіональні програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2018–2019 роках. Звіт за результатами моніторингу. URL: https://radnyk.org/reports/monitoring_2018-2019.pdf (дата звернення: 11.06.2023).
 72. Рєзнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки . 2012. Вип. 90. С. 10–15.
 73. Роль місцевих і регіональних влад у захисті внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Доповідь CG37(2019)09final. 29 жовтня 2019 року. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/16809c3f91> (дата звернення: 25.05.2023).
 74. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. Український соціум. 2015. № 2 (53). С. 65–72.
 75. Сисосєва Ю. Ради з питань внутрішньо переміщених осіб: як зробити цей орган дієвим, а не формальним? 22.09.2023. URL: <https://ti-ukraine.org/news/rady-z-pytan-vnutrishno-peremishhenyh-osib-yak-zrobyty-tsej-organ-diyevym-a-ne-formalnym/> (дата звернення: 30.05.2023)
 76. Соціологічне дослідження до дня незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16-20 серпня 2023). Рейтинг. 24.08.2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalez_hno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html (дата звернення: 30.05.2023).
 77. Ставлення українців до переселенців не змінилось за два роки з початку кризи – дослідження Агентства ООН у справах біженців. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3888-stavlennia-ukraintsiv-do-pereselentsiv-ne-zminylos-zadva-roky-z-pochatku-kryzy-doslidzhennia-ahentstva-oonu-spravakh-bizhentsiv> (дата звернення: 30.05.2023).
 78. Ставлення, виклики та можливості інтеграції ВПО у вибрані приймаючі громади. Єднання заради дії. 2023. URL: <https://yednanniazaradydii.org.ua/rezultaty-doslidzhennia-stavlennia-vyklyky-ta-mozhlyvosti-intehratsii-vpo/> (дата звернення: 30.05.2023).
 79. Стандарти діалогу: визначення і принципи. Версія станом на 20 лютого 2018 р. / Розробка робочої групи. Науковий консультант: Т.С. Кисельова. Київ, 2018. URL:

- http://ipcg.org.ua/upload/resursi/IMIP-dialogue--Standards-24_03_18.pdf (дата звернення: 12.10.2023)
80. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
81. Тітар І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. Український соціум. 2016. №4(59). С.57-68. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/57-68__no-4__vol-59__2016__UKR.pdf (дата звернення: 30.05.2023)
82. Трихліб К. О. Інтеграція: сутність і особливості. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11314/1/Trykhlub_100-105.pdf (дата звернення: 12.10.2023)
83. У Комітеті з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів обговорили підтримку мільйонів громадян, які через війну росії проти України мають статус внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/229321.html
84. Уряд затвердив положення про Ради з питань ВПО при місцевих органах влади. Урядовий портал. 04.08.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-polozhennia-pro-rady-z-pytan-vpo-pry-mistsevykh-orhanakh-vlady> (дата звернення: 30.05.2023).
85. Уряд схвалив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. Міністерство з питань реінтеграції окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/07/uryad-shvalyv-strategiyu-derzhavnoyi-polityku-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2025-roku/> (дата звернення: 25.05.2023).
86. Федоренко О. Теоретична модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота. 2018. №1 (3). С. 17-22. URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/article/download/30/31/> (дата звернення: 12.10.2023).
87. Формування та реалізація системи інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади : наукова доповідь / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, Ю.С. Залознова та ін. Київ, 2017. URL: http://iep.com.ua/Amosha_Novikova_Zaloznova.pdf. (дата звернення: 11.10.2023).

88. Хазізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціокультурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади. Українознавство. 2019. №4(73). URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/188243> (дата звернення: 30.05.2023).
89. Широкова Є.О. Вимушені переселенці в сучасній Україні: політичні та соціальні аспекти проблеми. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2016. Вип. 69–70. С. 190–197.
90. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf (дата звернення: 12.07.2023).
91. Як в Україні змінювалася кількість переселенців та розмір допомоги для них. Слово і діло. Аналітичний портал. 18.01.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/01/18/infografika/suspilstvo/yak-ukrayini-zminyuvalasya-kilkist-pereselencziv-ta-rozmir-dopomohy-nux> (дата звернення: 30.05.2023).
92. 61% українців ставляться до вимушених переселенців позитивно та співчутливо, але 5% – негативно. Info Sapiens. 06.06.2022. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232> (дата звернення: 30.05.2023).
93. Ager A., Strang A. Understanding Integration: A Conceptual Framework. *J. of Refugee Studies*. 2008. Vol. 21. № 2. P. 191.
94. Concept on Strengthening EU Mediation and Dialogue Capacities. Council of the European Union. Brussels, 2009. 13 p. URL: http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/cfsp/conflict_prevention/docs/concept_strengthening_eu_med_en.pdf (дата звернення: 12.10.2023)
95. Corbey D. Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration. *International organization*. 1995. Vol. 49. № 2. P. 253–284.
96. Diez T. Introducing the Mosaic of Integration Theory: Its Past, Present and Future. Paper for presentation at the European Union Studies Association (EUSA) 8th Biennial International Conference. Mar. 27–29. 2003. Nashville. URL: <http://aei.pitt.edu/2858/1/107.pdf> (дата звернення: 12.10.2023)
97. Etzioni A. *Political unification: a comparative study of leaders and forces*. New York : Rinehart, 1965. 346 p.
98. Harrison R. *Europe in question: theories of regional international integration*. London : George Allen & Unwin Ltd., 1974. 256 p

99. Jacob P., Toscano J. The integration of political Communities. Philadelphia : Lippincott, 1964. 314 p.
100. Mark S. Umbreit. Humanistic mediation: A transformative journey of peacemaking. Conflict Resolution Quarterly. Volume 14. Issue 3. Spring 1997. P. 201–213.
101. Migration Flow. International Organization for Migration Global. URL: <https://www.iom.int/countries/ukraine> (дата звернення: 25.06.2023).
102. Ukraine Refugee Situation. The Operational Data Portal (ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 14.05.2023).
103. World Population Prospects: The 2015 Revision. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). New York: United Nations. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-2015revision.html> (дата звернення: 17.10.2023).